

12,219/55-56

OSZK

Nemzeti Széchenyi Könyvtár

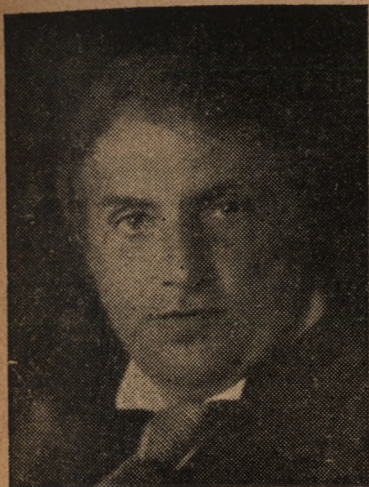
OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Hatodik karácsony:

1939. DECEMBER
1940. JANUÁRIUS
55-56. szám

**SZABÓ
DEZSŐ**

ÉLETEIM

Lírai történet szemlélet

Lelkek az éjszakában

Hogyan tanítottam én?

Mai jegyzetek.

BUDAPEST, 1939.

LUDAS MÁTYÁS KIADÁS

Kettős szám
ára 2 pengő

SZABÓ DEZSŐ

*Összes művelnek, a Géniusnál megjelentek-
nek is, szerzői joga (fordítás, dramatizálás,
film, rádió stb.) kizárólag a szerzőé.*

SZABÓ DEZSŐ UJABB MŰVEI

55—56

Életeim.

Lírai történet szemlélet.

Lelkek az éjszakában.

Hogyan tanítottam én?

Mai jegyzetek.

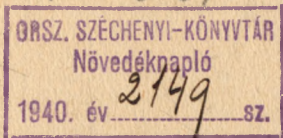
BUDAPEST
1939. DECEMBER — 1940 JANUÁR HAVA
LUDAS MÁTYÁS KIADÁS

*Kéz a kézbe, kössünk össze,
Ujjat ujjal egybefűzve,
Dalaink javára gyűjtsunk,
Legis-legszépiből nyújtsunk,
Kedveseink hadd hogy hallják,
Tudnivágyók hadd tanulják
A törekvő zsenge népben,
A növekvő nemzedékben...*

KALEVALA.

12.219/55-56

Felelős kiadó: Szabó Dezső.

66139 Bethánia-nyomda, Budapest, VIII., Gyulai Pál u. 9.

Felelős: Horváth János.

MÁSODIK ÉLETEM: AZ ALMA MATER ÖLELÉSÉBEN.

Huszonharmadik közlemény.

Talán kissé kómikusan, vagy akart túlzásnak fog hangzani, ha azt állítom: hogy első gimnázistaságom életemnek egyik legelmélyítőbb, új távlatokra gazdagító szaka volt. A mohó étvágyak, szilaj játékok, csavargások, apró csacsiságok zajos összevisszaságában, csendben és szemérmes megbújással, egy lélek fejlődik, melyet bűnös felületesség volna elintézni azzal az elnéző legyintéssel, hogy: *gyermek*. Ennek a léleknek meg vannak a maga mély problémái, sajátos riadásai, messzi hívásai, bánatai és végtelenbe nyitó vágyai, melyek talán egész élete, egész megfutandó pályája döntő csatáit jelentik. És érdekes, hogy én, aki állandóan millió szóba kilombosodó gyermeklélek voltam, akinél a vett benyomásra majdnem azonnal szavakba csattant ki a fiatal élet válasza, még akkor is, ha ez a válasz nem volt valami nagyon tapintatos vagy veszélyekkel járt: ezeket a legmélyebb lelki folyamatokat, a gyermeklélek lassú és küzdelmes beszervezkedését az anyagi és emberi világba: soha még anyám felé sem árultam el. Miért? Egész bizonyos: nem félelemből és nem megbújási haj-

lamból. Azt hiszem: hogy még a szemérmesség szó sem fedné az igazi okot. Hanem: ha nem is tudatosan és inkább csak életem alaktalan mélyeiben: úgy éreztem, hogy a világ és énem e roppant bírkózásai és mély beszélgetései annyira az én énem történése, csak saját világom eseményei: hogy még csak az ötlet sem merült fel bennem, hogy ezeket *lehetne* más, rajtam kívül álló egyénnel közleni. És ez egész életem egyik alapjelensége volt. Azok közé tartoztam, akiknek nincs soha semmi titka s külső életem eseményeit, viszonyait bárkinek elmondtam, tekintet nélkül az elmondás következményeire. De azt, ami saját-ságosan énem szerint, végzetesen szabódezsűl történik bennem: soha senkivel még csak nem is sejtettem. Így a két ellentétes ítélet között bizonyos igazsággal talált rám. Az is: hogy mindenkivel minden óvatosság nélkül egyenlően bizalmas vagyok. És az is: hogy ép ily egyenlően: senkivel szemben sem vagyok bizalmas. De ismétlem: hogy ez nálam nem szándékkal felvett állásfoglalás volt és nem is egy elméletileg átgondolt önvédelem gyakorlata. Olyan természetes és tőlem elválaszthatatlan saját-ságom volt ez, amilyen természetes a nyírfa nyír-fasága.

Különben: a negyedik elemi és első gimnázium közti nyáron: nagy és mély hatások barázdálgatták és vetegették a kis Dezsőt. Ilona néném az Emke magyarigeni iskolájában volt tanítónő. Június vége felé nagy kérésű levéllel hívta Édesanyámat első vizsgáztatása nagy dicsőségére.

Anyámnak mindig igen élénk érzéke volt a gyermekei fölé világló *Gloire* iránt s olyan részletességgel kezdett útra készülni, mintha a Föld mellett még a szomszéd plánétákat is körül szándékoznék utazgatni. Én már a nagyvakáció szabadságaiban csatangoltam s titkos édes vágy bontogatta bennem szárnyait, hogy én is odakerüljek Édesanyám igen tekintélyes utazó málhái közé. Egy délután aztán, mikor uzsonna után egymás mellett olvasva künn ültünk az udvaron, a kiskert sugárzó dicsőségében, Anyám, ölébe hullatva ókularja kerek terjedelmeit, kutatón nézett rám. Aztán, mintha egy ötlet-manó ugrott volna eléje, megszólalt:

— Te Dezső!

— Mipparancs? — szóltam és a szívem a lábujjhegyire állt egy édes feszítésű sejtelemtől.

— Ha meggondolom a dolgot, te velem jöhetnél Ilonához.

Bennem százezer csengőt rázott ezüstkacagásra az öröm. De azért gyermek diplomáciával lehetőleg nyugodtan feleltem:

— Ha Mama parancsolja, szívesen megyek. — Aztán nyomban igyekeztem fontosra valorizálni jelenlétem: — Legalább lesz, aki megvédje Mamát.

Anyám széles, fájdalmas száján megjelent az a mosoly, mely sok ízű életem legnagyobb édessége maradt. Szelíd csúfolódással mondta:

— Ó, te kis Pio de Pintye.

A másik percben már futottam a nagy kert mélyibe. Nem a kis ajtón mentem ki a patakhoz, hanem átugrottam a kerítésen, hogy kilöccsentsek valami örömeim felgyült erejéből. Aztán szétnyargaltam az óriási burjánok, a fák, a víz titokzatos beszédei közt és szétáradtam nekik, hogy Kolumbus Dezsőke holnapután reggel útnak indul felfedezni egy új Amerikát, nem is egyet, hanem legalább egy tucatot. Mert ha ő ráveszi magát az efélére, nem elégszik meg minden vacak kis világrésszel.

Ó, utazni, utazni! Ülni a vágató vasparipán, nagy, édes éhségű szemeket nyitni a felmozdult világnak, kapuit a világot torkoskodó léleknek. Benyelni a sötét rohanású hegyeket, a mezők boldog előkerengését, nagy derültségét a napnak meztelenülő vetéseknek s édes bánatú integetését a hátra illanó falvaknak. Mind tágabbá szélesedni a vonat rohanásával, elkeveredni a dolgok táncába, szétömleni a nap borától keringőbe mámorosodott anyag jókedveibe s millió lélegzettel, széttört gátakkal lenni erdő és hegy, falu és megtárt mező, a világ boldog rohanása az ismeretlen felé!

És velem szemben, a kocsik másik szegletében ott ül Édesanyám. És amint Erdély különböző arcai merülnek elénk, hegyek, városok, falvak, magános fensíkok: a magyarság életharcának itt maradt tanúi: a végtelen ölelésű lélekben felmozdul a századok lelke. A változó dolgok beszéde szerint jön ki belőle Erdély multja. Nagy nevek

szállanak, mint széles szárnyú nagy madarak a gyermek áhítata fölé, gigászi küzdelmek és meg nem halható fájdalmak. A gyermek sas örök szárnyak suhanásában mozdul lendülésbe s mintha láthatlan ujjak vernék egy csodálatos zongora billentyűit: Anyámból kisír, kiújjong Erdély ezeréves lelke. Ó, mennyire ennek az Asszonynak köszönhetek mindent! Az én lelkem, minden lelkem, lényegszerinti énem, akaratomon felüli örök akaratom: az ő szelíd ajkairól fakadt életté.

A gyulafehérvári szomorú kis állomáson várt Ilona ránk egy kényelmessé párnázott falusi román szekérrel. Egy fiatal román parasztlánykát is magával hozott a csomagok emelgetésére. Ezekben a napokban errefelé nagyon sok eső esett és a sáros, rozoga útakon, sáros szomorú falvakon keresztül nagyon lassan zötyögtünk Magyarigen felé. Egy ismeretlen arcú bánat hajolt a kis Dezsőke felé és szótlanná némította ajakát.

A hajdani mezőváros Magyarigen most is nagy falu volt. De már nemigen volt Magyarigen: lakói a negyvennyolcas szörnyű népiirtás után nagyrészből románok voltak. A szép régi nagy református templomot erős várszerű épület vette körül. Ilona ebben az épületben lakott, ami nagy öröömre volt.

Anyám mindössze három-négy napig maradt Magyarigenben. Az Ilona vizsgái nagy dicsőségben fűrésztöttek meg Anyámat, aki titkon mindig Zrínyi Ilonák, II. Rákóczi Ferencek és Kossuth Lajosok mamájának álmolta magát. Ilona néném,

akkor tizenkilenc éves dúsan virágzó fiatal lány, bámulatos művészettel tudta a kis román parasztyermékek lelkére azt a nótát kihozni, amit akart. Egy évi működésével a román gyermekek olyan kedvet kaptak a magyar nyelvhez, hogy néném fennebbvalói és a falu intelligenciája kórusban ódázták e meglepő haladást és híre egész Nagyenyedig nyult. A vizsgák után a patikusék — Magyarigen szellemi központja — vacsorát adtak Anyám és Ilona tiszteletére. Mindig kértem Klió nénit, hogy ezt a vacsorát lehetőleg sűrű fátyollal takarja le. De azért ezt a fátylat most én lebentem fel. Nem lehetek cinkosa a kis Dezsőnek abban, hogy meglógjon bűnei szégyene elől.

A vacsorán igen sokan voltak és az asztal igen hosszú volt. Én természetesen az asztal farkára kerültem és a patikus egyik igen fiatal segédjét ültették mellém, azal az utasítással, hogy gondoskodjék rólam. Rengeteg sok fogás volt és kitűnő sárdi és celnai borok csillogtak a szép zöld karcsú butéliákban.

A patikus-segéd eleinte meglehetősen pedagógiai komolysággal beszélgetett velem s még egy és másik erdélyi vármegye székhelyéről is megkérdezte a véleményemet. Én meglehetősen unott kegyességgel felelgettem. De az első három-négy pohár celnai bor felmozdította az ifjú patikus-palántában a démont. Elhatározta, hogy jobb mulatság híján berugat engem.

Egymásután töltötte poharamba a hatalmas bort, koccintgatott velem és unszolt, hogy *ekset*

igyam. Egyszer aztán a világbéli dolgok kezdtek igen zavarosak lenni. Azon vettem észre magam, hogy egy másik, hozzám iker-szerűen hasonló kölyök, mid élénkebb hadonázással, mind hangosabban és mind nagyobb bolondokat beszél. Álmélkodva és valami döbbsent kíváncsisággal néztem ezt a másik Szabó Dezsőkét s úgy vettem észre, hogy örvend ennek a fokozódó tökéletlenségének, hisz közben-közben fel is röhögött. Én pedig mind szomorúbb és ijedtebb lettem. Végtelenül szégyeltem, hogy ezt az iker-másomat nem tudom megállítani.

Egyszer aztán, egy nagy csuklás zavarában, a komoly, bámuló és aggódó Dezsőke belecsúszott a másik, a kótyagos Dezsőkébe és percekre csak ő van egyedül. És akkor látom, hogy már senki sem beszél, hanem mindenki vigyorogva néz és a sok kacagó arc közül Anyám két nagy sötét szeme rémülettel döbbsen rám. És a saját édes hangom hallom prédikátori szélességgel és mégis valami mókás kövérséggel szónokolni. A hangom *kedves atyámfiai*-nak nevezte a vendégeket s felszólította őket, hogy ne igyanak bort. Mert a bor még Noé apánkból is disznót csinált, pedig ő benne volt az Isten régi kijelentésében. Hát hogyan csinálna belőlünk disznót, akik csak a magyarigeni patikus ebédlőjében vagyunk.

Ez volt életem legnagyobb szónoki sikere. A vendégek felugráltak s hosszú kacagásokba lógatták felém a vídámabb lelküket. A nők is kacagva csitítgatták Anyám aggódását. A férfiak

pedig körülvettek, kötekedő kérdésekkel csípkedtek, melyekre én igen telitalálatosan felelgethettem, mert valóságos röhej-számumokat vertem fel. A vendégek nagy éljenzéssel éppen fel akartak emelni, amikor aztán gyorsan el is ejtettek. Mert a kis Dezső már nem a kis Dezső volt. Hanem: egy pokoli kintől mozgósított tűzoltófecskendő, mely mindenkét nyílásán hatalmas sugárban lövelt valami zavaros és nem szag-talan folyékony lávát.

Mikor másnap reggel megint tudtam magamat: ez a tudás nagyon szomorú volt. Minden porcikám külön és részletesen fáj s mintha hajszálaim forró vérrel lettek volna tele. És a fájó porcikák karthágói romjai közt egy ijedt, sápadt gyermek kereste régi királyságát, melynek öntudata eddig ott volt élete minden mozdulatában. Nagyon megvertnek, nagyon csatavesztettnek és meggyalázottnak éreztem magam s egész beteg test-lelkem egyetlen sajtó széken volt. Hogyan lehettem ilyent, Édesanyám szemei körében?! Mikor én nem akartam ilyent tenni, mikor az a részegségbe guruló gyermek nem is én voltam. Hiszen egészen jól emlékeztem rá, hogy külön, szomorúan és szégyenkezve néztem rá és szerettem volna megakadályozni lealacsonyodásában. És ekkor, még inkább csak mint alaktalan rémület, meghatározatlan döbönt sejtés jelentkezett bennem először az a látás, mely később egész életemben az embervilág alapszemlélete volt bennem. Hogy nem egy lélek az ember s látszatos

énje s mindennapivá kidolgozott lelke mögött ének és lelkek százai és ezrei zsúfolódnak, lesve az uralkodó lélek, a leigázó én gyenge perceit: hogy úrrá lázadjanak. Minden őszünk, minden apánk és anyánk, a dolgok, az ételek, az italok, a benézett, behallott arcok és hangok lelkei: ezer arcú, ezer akaratú lelkek légiói küzdenek irtóztos zsúfolódásban egyéniségünk kikalapált álarca mögött, hogy ők legyenek az én, a saját akaratunk. Néha a percek cinkosságában felszínre szabadul valamelyik s vagyunk szentek vagy disznók, hősök vagy árulók: de mindenképen idegenül magunkra lepők és irtóztosan felelőtlenek. Ez a látás fejeződött ki később, a fiatal férfi gigántikus kereséseiben: a Lélek-mocsár című elbeszélésben, melyet oly sokan nem értettek meg.

Anyám nem szólt semmit, de nagyon elhúzódon, nagyon komolyan nézett rám és ez a csend minden szidásnál nagyobb súly volt a szívem fölött. Mikor ebéd után a patikusék kocsiján elkísértük a gyulafehérvári állomásra, hogy visszautazzék Kolozsvárra: az egész út alatt úgy beszélgetett Ilonával, mintha én ott sem volnék. De amikor felszállott a vasuti kocsiba: megölelt, megcsókolt és azzal a sajátos szelíd hanggal, mely bejárta életem minden zeg-zugát, mint a tavaszi Föld nagy, indító lehellete, mondta:

— Látod fiacskám, milyen szomorú állattá teszi az embert az ital.

Ilonának, nem tudom miért, még két hétig Magyarigenben kellett maradnia s Anyám engem

hagyott nála, hogy *férfi* is legyen a háznál. Kimondhatatlanul gazdag és sok indítású volt életem e két hét alatt. Néném a nap jó részében mindenféle hivatalos írással volt elfoglalva és engem, Anyám meghagyásából, engedett szabadon szétcsavarogni. Mindennap reggeltől estig kószáltam a falut, a vidéket, a szomszéd falvakat. Ilona csak nagy ritkán szakíthatott időt, hogy velem jöhessen. De a szőkefürtű magános gyermekhez senki sem volt ijesztő. A lassú lépésű román parasztok megsüvegelték a gyermeket, az asszonyok közül pedig igen sokan megálltak, hogy meleg népi anyaságukból rám cirógassanak egy pár jó szót. Némelyik egy kukkot sem tudott magyarul, románul teregette a szívét felém. De a hang meleg hajlásaiból megérttem a szeretetet, amint a tűz melegét megérti minden állat.

Milyen szomorú falvak voltak ezek. A mind-egyre özönvíz-szerűen szakadó záporok sártengerre tették az utakat, a mezőket s a kis házak szomorúan pisláncsoltak ki az irgalmatlan fekete sárból. Állatok és emberek olyan lassan, olyan mély komorsággal mozogtak, mintha elítélt feyencei volnának a dermedt gályának, a földnek. Az apró házak, néha felburjászó trágyatetővel, hosszú hangtalan jajgatásokat szöttek át a gyermek lelkén. A gyermek valami mély, valóságos befogadással látta, hogy milyen egyforma arca van a magyar és a román nyomorúságnak és hogy milyen egyetlen, egyazon ítélet népnek lenni. És az anyja evangéliumi, heróikus lelké-

ben, a nagy távlatot nyitott könyvekben táltos-paripává fürdetett gyermekben felmozdult a megváltói vágy: Szent György lovagja, új megnőtt élete, megtalált kenyere és megtalált lelke lenni a szomorú falunak. Nagy gyermekbiztonsággal törvényeket kovácsolt lelke forró műhelyében, melyek „*felszabadítják*“ a népet s visszaadják mások gyarmatává üzemeztetett életét. Terveiben utakat kövezett ki, iskolákat épített, szép nagyablakú, széles kacagású házakat emelt és gyönyörű szónoklatokat tartott, hol a „*zsarnok urakhoz*“, hol az új élet felé induló néphez. Igen sokan megbámulták a kékszemű gyermeket, amint faluszéleken, az utak valamelyik magasabb pontján, vagy szálerdő szélén órákig elállt és kis arca lobogott, mintha egy most kelő nap sugarait verné vissza.

És beszédes volt ez a vidék. Száz és száz hirdása volt Erdély tragikus multjából. Magyarigenben, a kántor kertjében, egyetlen sírhalom alatt száznyolcvanhét magyar feküdt, akiket negyvennyolcban a román parasztok leöltek. Az egyik erdő szélén volt egy roppant tölgyfa csodálatos nagy lombkoronával. E lomb alatt állítólag Mátyás király ebédelt. Az egyik úttól nem messze egy sír volt. Az emberek úgy tudták, hogy a kenyérmezei harc hűséges áldozatának: Kemény Simonnak vetettek oda örök ágyat. Erdély mindenütt ott vérző sebei s a meghalhatatlan szeretet e tragikus föld minden zugából lehelték a megmozdító szeleket a kibomló gyermekvitorlába.

Szép volt az öreg református templom a szürke várudvar közepén. Itt hirdette az ígét Bod Péter tiszteletes úr, itt vetegette áhítatos kitarásban a magyar hit, magyar tudomány, magyar irodalom barázdáiba a magvakat. Egy délután, ebéd után óriási vihar jött Magyarigenre. Mi együtt voltunk Ilonával a szobában s együtt gyönyörködtünk a fergeteg borzalmas szépségeiben és ítéletes hangjaiban. Egyszerre láng öntötte el szobánkat s mi mindketten földre estünk. A vilám belecsapott a templom tornyába, alig tíztizenöt méternyire tőlünk és megvasította. Milyen sápadtak voltunk, mikor felócsudva egymásra néztünk.

A magyarigeni világlátásnak volt egy kedves keservetessége. Ilonának az előfizetett kosztja a vizsgákkal lejárt. A hátralevő két hétre nem akarta megújítani és ezért két álló hétig, reggel, délben, este: mindig szalámit ettünk. E szokatlan táplálkozás eleinte nagy muri volt számomra, de később a Dózsa György izzó trónja protekciós zsöllyeszék volt ehhez az uniformizált anyagsereberéhez. Annyi szalámit ettem, hogy már nem én asszimiláltam őt, hanem ő kezdett engem szalámivá hasonítani. A testemre szalámibőr kezdett képződni s olyan szalámiszagú voltam, hogy a kutyák kórusban szimatoltak utánam. Azóta eltelt egy pár évecske, de ma is nehezen lehet ezt a pompás húsételt belémdiktálni.

Egy új világ gazdag megtermékenyítését jelentette ez a két hét. De azért, amikor Ilonával a

kis román szekeren ültünk s az apró lovak bölcs egyenletességgel ügettek a gyulafehérvári állomás felé: a gyermek lelke előre rohant s szélesre tárt forró karjaival ölelte magához az Anyját jelentő várost: az édes Kolozsvárt.

(Folyt. köv.)

LIRAI TÖRTÉNETSZEMLÉLET.

Az egyik folyóírásban, mely kár, hogy folyik s nagy történelmi tragédiáinkkal párhuzamosan mintegy szellemi clades Trianonianát jelent: ezen a címen egy igen felületes s méginkább lírai betű-rohamkát olvastam. Könnyű volna azzal a bizonyos, minden bazárban készenkapható mosollyal fölényeskedni ezek fölött a szegény sorok fölött. De én nem tehetem.

A köztudatban a sok babona-szuggesztiók és hamis képzetek közt van egy a többenél is ostobább agyagból gyúrt mitológiai alak. Ez a: *hideg ész*: a mindennek fölé emelkedett *fölnyenes* elme, aki, mint majom a szappannal bekent árbócon: „*minden emberi fölé emelkedett*“. Aki „*túl van*“. „*fölül áll*“ a tragédiák, ujjongások, fájdalmak, szerelmek, vágyak és győzelmek emberi rángásain s mindenén fölül lebegő *fölnyenes mosollyal* matematikai szemekkel hozza állandó érvényű képletekbe az embervilág történet-vitustáncát.

Megvallom: ezen a nemes figurán kezdő ifjúságom óta éreztem a paprikajancsi-színház naív csalású fogásait: a vitézi köntös mögött a fűrészport, a túlnagyra méretezett fejben: a kongó ürességet. És ezt a fiatal sejtelmet azután minden tapasztalatom, akár könyvekből, akár az életből

kaptm azokat, teljes bizonyosságú tétellé világitotta.

Vegyük először is a: *rideg* vagy *hideg ész*. A polgári köztudat ezt a higanyoszlopot oly kevéssé strapáló eszet különösen a diplomatáknál, az államférfiaknál tartja olyan elmaradhatatlan kelléknek, mint a gesztenyés kofánál az óriás esernyőt. Ez a *hideg* ész mentes az emberi érzelmek gyengeségeitől, a temperamentum viharaitól. Látását, ítéleteit, akaratát tisztán a gondolkodás logikai folyamatai irányítják és alakítják ki. Rendesen állandó viszonyban van az *Állam-Raisonnal*.

Ha csak egy kissé nézünk is a köztudat e *Hideg Esze* mögé, észrevesszük: hogy eredetét, alakját, egész szellemi és fizikai felszerelését: a romántikus irodalomból, különösen a romántikus drámából és regényből kapta. Dumas-tatának pld. még gyorsabb lélegzésbe sem került két csésze kávé közt három-négy Hideg Eszet felszerelnie. De a többi romántikus írók sem voltak lusták ezen a téren. Richelieu, Talleyrand, Napoleon, Bismarck stb. sok száz kötetben igen jelentős Hidegész-strapát robotoltak le. A Hidegésznek tehát születési körülményei igen líraiak, sőt — ami még borzasztóbb — romántikusok.

Mert ha a történelem felöltő alakjait: a nagy diplomatákat, államférfiakat, népirányítókat a maguk teljes emberi valóságukban vizsgáljuk: sokféle név alá összefoglalhatjuk egyéniségüket, de: a Hidegész alá semmiképen sem. Richelieu,

Talleyrand, Napoleon, Bismarck, mint a világtörténelem minden nagy vagy bonyolult jelensége: gigászi arányú érzés- vágy-, akarati folyamatoktól vannak meghatározva. Éppen azért emelkednek ki népindító, népirányító erőkké, mert életlírájuk hatalmasabb, végtelenebb, megalkuvásra kevésbé hajlandó, mint az átlagemberé. Sőt: mintegy magába foglalja, kifejezi kortársai életlíráját is. Merné valaki csak Hidegész név alá szegényíteni az olasz nép hatalmas lelki motorját: Mussolinit? A legképtelenebb példa ezen a téren a Széchenyi esete. Egyes szavai és pózai megtévesztéséből ezt a roppant forrongású emberlávát mint Hidegészet igyekeztek kijátszani Kossuthtal szemben. Aki különben lényegesen kevésbé érzelmi volt, mint nagy ellenfele.

Ez az egész Hidegész-mese különben: az átlagember, a köztudat hibás lélektani látásán alapszik.

Mert maga a nyelv és azok az elemi lélektanok, melyeken többen-kevesebben átbotorkáltak: külön beszélnek az érzésről, a gondolkodásról, az akaratról: az átlagember ezeket külön numeneknek, vagy legalább is: énje egymástól teljesen külön folyamatainak hiszi. Az átlagember féltudományos mitológiájában az *ész*, a *gondolat* ötödik fizetés-osztályú miniszteri tanácsos, akit párnázott ajtók zárnak külön szobába a jóval alsóbbbrangú érzésektől. És azok beszédét nem hallja át. És azok sürgető kérdéseire kiizeni: hogy nem ér rá fogadni őket.

A dolog azonban úgy áll: hogy gondolataink, ítéleteink nem kevésbé jelentenek lírát, mint érzéseink, sőt: talán végzetesebb, kivédhetlenebb lírát. Hiszen már a világ beérezéklésének módja egész testünknek, sajátos fizikai adottságainknak lírája. Látásom, hallásom, tapintásom, szaglásom, ízlésem ha nem is egész külön nyelven, de legalább is külön egyéni dialektusban mondják nekem a világot. Így már anyagi, térbeli képzeleteim is, melyeket ezekkel a beérezéklésekkel kapcsolok: bizonyos fokig líraiak: sajátos fizikai meghatározottságaim s ezek sajátos egybeműködésének eredményei. Mennyivel inkább áll ez elvontabb, szellemi képzeleteinkre.

Hiszen az: amit mi más-más szempontból tekintve az érzés, gondolat és akarat három elnevezésében jelölünk meg: a lelki életben (pontosabbnak gondolnám így mondani: a testi-lelki életben) egységes lelkitörténés, szétválaszthatatlanul egyugyanazon folyamat. A képzetfolyamat egyszersmind érzés és akarat is: vágy, jólesés, fájás, eltaszító érzés stb. Viszont: minden érzési és akarati folyamat egyszersmind képzet-folyamat is. És itt szeretném megértetni azt: amiért én gondolati, logikai folyamatainkat, ítéleteinket: a legszerveesebb, a legvégzetesebb, a legkevésbé kivédhető líránknak tartom.

Amint gyermek- és első ifjúkorunkban, folytonos érintkezésben a világgal, dolgokkal, emberekkel, eseményekkel: gondolati folyamataink, ítéleteink fejlődnek: e korban e folyamatok még

nyersen, valósággal harsányan: testi-lelki adottságaink, összes én-érdekeink lírája, amit a képzetek, gondolati folyamatok, ítéletek erős érzelmi színezése is mutat. Ebben a korban legelvontabb képzeink, gondolataink, ítéleteink is: halálos szeretet, eltaszító gyűlölet, végtelen vágy, szánalom, undorodás, életöröm, fájdalom stb. stb. Természetes, hogy amint idősebbek leszünk és ezek a képzeti, gondolati, ítéleti folyamatok naponta ezerszer és ezerszer felisméltődnek: testünk-lelkünk adottságainak, mély életérdekeinek e szerves lírája, ezek az eleinte oly erős érzelmi együttlevők mindinkább halkulnak. Annyira, hogy elérkezik az idő, mikor azt hisszük, hogy minden ilyen érzelmi tartalom nélkül: énünktől mintegy függetlenül tudunk *gondolkozni, ítélni*. Pedig egészen egyébről van szó. Képzeink, gondolati, ítéleti folyamataink formáit, pályáit, belső mehanizmusát legmélyebb test-lelki életérdekeink már annyira magukévá determinálták, *gondolkodásunk, logikánk lírája annyira szerves lett*: hogy anélkül, hogy az előbbi heves én-érzések felújulnának a tudatban: nekünk-való gondolkodást és ítéleteket terem. Ezért mondom: hogy képzeink, gondolkodásunk, ítéleteink lírája mélyebb, végzetesebb és kevésbé kivédhető. Mert: az erős érzések lírája egyszersmind riasztó készülék is. Magunkra ijeszt, gyanut gerjeszt önmagunk megbízhatósága ellen és védelemre készíti az elménket érzelmeinkkel szemben. De a gondolati folyamatoknál ez a testi-lelki líra, az énnel ez a szerves lírája már nem

tudatos. Így mi abban az édes hiszemben vagyunk: hogy önünktől függetlenül, tárgyszerint, objektíve gondolkozunk.

A képzeteknek, a gondolkodásnak, az ítéleteknek e tudattalan mély líráját legrészletesebben és legkönnyebben a morális és a politikai téren lehet megfigyelni. Első fiatalkoromban azt hittem, hogy akit én és mások önzőnek, kapzsinak, igazságtalannak, fősvénynek, gazembernek látunk: az maga is tudja magáról, hogy önző, kapzsi stb. Pedig ez igen ritka eset. Ezerszer tapasztaltam: hogy az önző a legőszintébben, a legmélyebbről jövő hittel hitte magát jónak, áldozatosnak, az igazságtalan igazságosnak stb. Mert látásának, ítélkezésének legelemibb formáit is teljesen meghatározta az a testi-lelki szerves líra, mely őt önzővé vagy igazságtalanná tette.

Talán nem nagy dicsőség bevallanom: hogy nem is olyan rég láttam meg az ember-látás, az ember-megítélés törvényszerűségét a maga gyökerekig nyúló valóságában. Itt rengeteg olyan jelenséget találtam, melyeknek megítélése této-vázóvá tett. Egyéneket, akikben első szemfordulásra megláttam a szédelgő, kalandor, vagy lelkiismeretlenül törtető mehánizmust: igen-igen sokan. néha egy egész kis társadalom: értékes, mélytartalmú, kiválóan megbízható személyeknek tartottak. És az ilyen véleményűek közt nem egy sok más téren élénk megértési képességet, intelligenciát mutatott. Pedig az illetők igazán nem nagyon válogatott és semmiképen sem finom eszkö-

zökkel üzemezték magukat. A jelenség meglehetősen megzavart. Hát mind tökkelütött szamarak ezek, hogy évek és évek majdnem mindennapi érintkezésében nem látják meg ezekben azt, amit egy szemnyitásra megláthat egy közepes látású ember? Ezt mégsem állíthattam, hiszen, amint mondtam, igen sok okos ember volt ezen a véleményen. Olyanok, akik sok esetben emberlátásukról is jó hírt tudtak adni. Vagy valami titkos cél hozza őket közös cinkosságba velük s innen a jóvélemény? Ez legtöbb esetben minden valószínűségtől távol volt. Vagy talán nem őszinte a vélemény s csupán valami társadalmi kényszerűségből ismételtetik? Ez sem lehet, hiszen akkor az ítéletet nem lehetne annyi személynél ilyen egyöntetű. És más, sokkal jelentősebb súlyú személyekkel szemben ugyanezek mertek keményebb ítélettel lenni. Különben is: száz és száz esetben megbizonyosodhattam a vélemény teljes őszinteségéről és jóhiszeműségéről.

Az eféle emberértékelésnek ezer és ezer esetére kellett rányitnom szemeimet, amíg végre rájöttem, hogy itt valami nem tudatos, nem tudatosan akart lelki elemről van szó. Hogy itt is a gondolkodásnak, az ítéletnek arról a mély, szerves lírájáról van szó: mely gondolatainkat, ítéleteinket legmélyebb életérdekeink szájaizére szabja. Az emberlátás, emberértékelés lélektani folyamata az emberek nagy átlagában a következő:

Testi megjelenésben, arcban, mozdulatokban, beszédben, tettekben az ember száz és száz jel-

adást kap valakiről. Ezek a jelek külön-külön és egységbe hatva azt a legtöbbször nem is tudatos vagy csak alig tudatos megnyugtató érzést hozák belém: hogy ez az ember arányaiban, morális lehetőségeiben, életüzeme mikéntjében stb. olyan én-fajta ember, aki legfőbb életérdekeimnek társa, cinkosa, eszköze, vagy utattörő vezérharcosa lehet. Ezzel a legtöbbször tudattalan érzéssel, a nem tudatos logika e mély konklúziójával velejár az a szintén ritkán tudatos érzés: hogy ő engemet hasonlóan lát és hasonlóan értékel. Mégegyszer hangsúlyozom: hogy az emberértékelés e lírája legtöbbször nem lép a tudatba. És az emberek igen jó része jóhiszeműen hiszi: hogy az embereket objektíve: a maguk valósága szerint látja.

Az ítéletnek e líraisága talán legrikítóbb a politikai életben. És ez az ítéleti líra nem is annyira a nagy tömegeknél tanulságos, melyek kétes morálú, dinamitszavú törtetőök után bódulnak. Hanem: — itt érhetünk vissza belső összefüggés szerint a *Hidegészhez*.

Amint mondtam: a történelem kiötlő nagy szereplői és általában a nagy emberi elmék: nem szegényíthetők a Hidegész címkéje alá. Minél nagyobb egyéniségről van szó: annál teljesebb, gazdagabb életű emberrel állunk szemben. A polgári köztudatnak a *nagy emberről* van egy az *ideálizmus* minden pacsulijával és kölni vizével megöntözött fogalma. E szerint a *nagyember* „fölette áll“ az „ember kicsinységeknek, gyönge-

ségeknék“. Az egész kozmosz egyetlen *chambre séparée* számára, ahol ő a Halhatatlansággal minden percnyi fenköltiséggel szűri a fenkölt levelet. Enni is csak azért eszik és csupán azért vonja le anyagcseréje következményeit, hogy meg ne szomorítsa Csokonay hamvait.

Azt hiszem: hogy a *nagyember* első jégye az: hogy nem mintavásári léggömb és nem lebeg semmi fölött. A nagy elme, a nagy egyéniség, az igazi emberi nagyság sohasem fölényes, *sohasincs túl* semmin, ami emberi, és nem toronylik érzéketlenül az előírt mosollyal az emberi dolgok fölé. Ellenkezőleg: minél nagyobb elme, minél hatalmasabb egyéniség: annál több emberi vonás összetétele, annál több emberbe van beágyazva, nagy tömegekbe, egy egész fajba vagy nemzetbe és annál több ember: tömegek, egy faj, egy nemzet összefoglalója és kifejezője. A nagyember minél teljesebb ember, emberebb ember minden értelemben s roppant erői szövedékében ott vannak az emberi kicsinységek, gyengeségek, mohó megkívánások, hiúságok stb. Hiszen majdnem egyetemes tétel gyanánt lehet kimondani: hogy a nagyemberben megölhetetlenül tovább él a gyermek mohóságával, kamasz tréfáival, elfáradhatatlan játékosságával. Hányszor bukkant ki Napoleon zord césári arca mögül a kamasz csínyekre, gyermekes megtréfálásokra mindig kész gazdagul friss élet. És a vérszerinti hozzátartozásnak olyan ősi, gyermek-állati szeretetével fogja Anyját, egész családját, olyan ember és gyermek a családjával

szemben, hogy ezt igazán bajos volna fölényes fölül-lebegésnek nevezni.

De talán a polgári panoptikumban mégis Goethe az, akit leggondosabban preparáltak a mindenek fölött állás fölényességére. És: a Fauszt olyan végtelen emberi zokogások, korlátlan vágyak, megkívánások, roppant feszengések és lázadások rapszodiája: mintha az egész térben és időben az örök végzet és örök halál szelében zúgó embererdő hangjait hallanók. Mennyi szív és mennyi emberi sors beszéde ez. És milyen édes kis gyengeségeknek volt esendője az öreg úr akkor is, mikor már a csirkehúshoz több szeme volt, mint foga.

Nem: a nagyemberek, a nagy egyéniségek nem fölényességi ész-esszenciák és nem járnak mindenek fölé emelő gólyalábakon a fölénytelen halandók között. Millió gyökérrel kötve a talajhoz, melyből az erőt és életet szívják: az emberi adottságok minden lehetőségében szőröstől-bőröstől élő, nagyon élő teljes emberek. Úgy élnek, bukfenceznek, rémítenek és ámítanak, esznek és etetnek az emberben, mint ős vízi behemót a kezdő Föld világmocsarában, mint bálna a tengerben, mint dédelgetett aranyhalacska a finom vázában. De kétségtelenül: vannak *Hidegeszek* és mindenén fölülálló Fölényesek a mellékelt mossollyal. Kik ezek?

Ezek a Fölényesek: nagyon Alányosak, igen ösztövérkék, súlytalanok, íztelenek s legfennebb: nem szagtalanok. Emberek, akiket a születés nem

vert meg a tehetség, a géniusz gyönyörű átkával. Minden tekintetben végtelenül szegény étellel születnek s azok a gazdagító folyamatok, melyek folytonos lélektágítással mennek az egyéntől a világ és az emberek felé s jönnek a világtól és emberektől az egyénbe: végtelenül kevés számúak és sekélyesek. Gondolat-termésre, új, mélyebb meglátásokra teljesen képtelenek. De rengeteg akaraterejük s mindig éhes, betegül éhes ambíciójuk van. És mivel ezt az érvényesülési vágyat tehetség, tényleges erők nem támogatják: test-lelkük szurrogatumokat terem meg: mindig riadó-készültségű beteg, gennyes irigységet, apró mérges fogakat a gazdag élet, a nagy egyéniség alá-rágására s egy ravaszul átgondolt önstilizálást. Ennek az önstilizálásnak a stílusa: a Hidegész és a fölény a mosollyal. Mert ételszegény, sovány-lelkű egyénisége alkalmatlan a nagy tömegérzések felvételére és kifejezésére és arra, hogy a lelkek százezreit egy nagy igézet egységébe foglalja: szükségszerűen a népszerűtlen, de hatalmi súlyt jelentő kevesek érdekeinek ideológiájához csatlakozik. Rendesen valamelyik egyház, uralkodó osztály, dinasztia vagy külföldi hatalom érdeksátorában üti fel kis én-üzemét. Ezt ő szelleme előkelőségének, magasabbrendűségének tekinti. És ha véletlenül idegen vér akaratai is mozdulnak benne: a tervszerű orgyilkosság, az évtizedekre üzemezett árulás, a lélekmérgezés és halálszuggerralás minden aljasságát elköveti. De mindezt fölényes, érzésmentesre vasalt, objektív és tudomá-

nyoskodó módon. Szóval: módszeres gyilkos, objektív áruló, elbújt lírájú gazember. A nemzeti öntudat minden megtartó elemét, megnyilvánulásait, kiötlő építőit: a tudománytalanság, az üres lírizmus, a romántikus, a demagógia fölényes ítéletével fanyarmosolyogja le. Gondolatait jól megválasztott könyv-tégelyekből kenegeti össze, fölényes nyugalommal lopogat legtöbbit azoktól, akiknek tekintélyét kis piszkos fogaival átrágni igyekszik. De élete egész görénylíróját, apróbb-nagyobb szellemi gyilkosságait olyan érzelemmentesítettre kozmetikázott arccal, olyan szakszerűségi jelenetezéssel és sok könyv-idézéssel követi el: hogy a védtelen, naív lelkekbe Hidegésznek, fölényes elmének fotografálja be magát. Aztán verejtékes szorgalommal a tudomány és irodalom legjobb íróiból összepamacsol magának egy igen objektívre és tudományosra szűrt, de bemenősen folyékony stílust, melyet néha némi Széchenyiesen hon-aggódási és lépelődési, vagy szociálisan apéritív esszenciákkal öntöz nyelhetőbbé. Aztán és nem legutoljára: valósággal szabadkőművesi szolidaritásban van a szellemi impotencia hasonló éheseivel s nem győzik egymást eléggé kiváló tudósnak, írónak vagy politikusnak, magasrendű szellemnek, Hidegésznek és fölényesen objektívnek tikkadni.

És Hidegész rendszeren boldogul is, hisz mindig bizonyos hatalmi erők piszkos érdekei irányában mozog. Ha filozopternek megy: lesz egyetemi tanár. Ha jogásznak: jogtanár, államtitkár stb.

Ha írónak: valamely nagy kiadóvállalat mindenhatója, vagy tekintélyes folyóirat irányítója és így tovább.

Ez a *Hidegész*, ez a mindenk fölött álló objektív fölényesség: a legszemetesebb, legbetegebb, legmérgezőbb líra. A görény-ember legundorítóbb fakadása.

2.

Ezek előrebocsátása után könnyebben haladhatunk a *lírai történelmi szemlélet* vizsgálatában.

A történetírói munkásság melyik terein és hogyan érvényesülhet az egyéni líra?

1. A tárgyi és írásbeli történelmi maradványok korának és hitelességének megállapításánál.

2. E maradványok jelentőségének bírálatánál.

3. Az események pontos megállapításánál.

4. A történelmi egyén ábrázolásánál és a pragmatikus történetírásban.

5. Abban az alkalmazásban, melyben a történelmi multat vagy annak egyes részeit a mai államéletre, politikára, történelmi építésre vonatkoztatassuk. Egyrészt azért: hogy a mai eseményeknek egy bizonyos magyarázatát adjuk. Másrészt: hogy ezeknek az eseményeknek fejlődésére, irányára befolyást gyakoroljunk.

Az első feladat: a tárgyi és írásbeli maradványok korának és hitelességének megállapítása: annyira csakcsupán értelmi feladatnak látszik, az ilyen megállapítások tudományos módszerei annyira ki vannak dolgozva és oly megkötők, hogy

első gondolatra nem is képzelnők el: hol van itt a lírának a helye? Pedig ennél az elsőfokú, tényleg tárgyi feladatnál is a legkülönbözőbb lírai folyamatok érvényesülhetnek. Figyelmen kívül hagyva most a minden emberi gondolkodás szerves líraiságát: igen sokszor közbeléphet a tudós öntudat tudatos vagy tudattalan lírája. Szerzője lenni egy új történelmi ítéletnek, döntően bebizonyítani azt más állításokkal szemben: van olyan erejű líra és jár annyi mámorral, mint Rómeó számára Júlia. A legkülönféle lírának zuhatagai és Niagaraí indulhatnak meg akkor, ha az ilyen megállapítás bonyolult érdekekkel (személyi, családi, osztályi, politikai, felekezeti, nemzeti stb.) van kapcsolatban. Gondoljunk csak azokra a különböző megállapításokra és következtetésekre, melyeknek az őstörténetünkre vonatkozó tárgyi és írásbeli maradványok voltak állandó áldozatai. És arra, hogy az ilyen „objektív“, „tudományos“ és „módszeres“ megállapításoknál mennyire számít az, hogy az illető *történettudós* magyar vagy román, francia vagy német stb. anya csókjából nőtt történettudóssá. És nem kell elfelejteni: hogy az ilyen viták igen sok esetében: mind a két, vagy mind a harminchárom fél egészen jóhiszemű.

Hogy e maradványok jelentőségének megbírálásánál még több tere van a mindenféle szerves érdek lírájának, az előbb mondottak után nem kell részleteznem.

Aminth fokenként tovább megyünk: a líra mind több zsilipje omlik szét s mind tágabb tere

van az egyéni érdekek, szenvedélyek, elfogultságok, hiúságok stb. lírájának. Természetes, hogy vannak bizonyos örök gátak. A leghisztérikusabban énné különült történetíró sem merné kimutatni: hogy Mohácsnál világraszóló diadalt arattunk a törökökön, vagy hogy Világosnál az orosz seregek letették a fegyvert Görgey előtt. Ennyire a legszellemtudományosabb, fölényes és Hidegész-történetíró sem merne menni. De viszont: ezer és ezer esetben igen tág tere van a történetíró lírájának, s ezek a lírák néha egészen más és más jelentést adnak a történelmi eseményeknek. Itt az apró esetek mutatják a legkómikusabbban a tudós líra műfajait. Így pld. a derék Hunyadi János döntő érvényességű érv-sorozatban már meglehetősen sok fajfenntartó akarat gyümölcse volt és valószínű, hogy a leendő történetírók tollában még a Hunyadi János apák egész serege szunnyadoz, mint Ady az ifjak szívében. Természetes: hogy a bonyolultabb vagy bonyolultabb érdekű, a kortársaktól sokféleképen előadott eseményeknél a tudósok lírai kánkánja lényegesen szilajabb.

Az összes eddigi esetekben van a lírának egy állandó bő forrása, mely, fájdalom, aligha fog valaha kiapadni. És mivel bennem is fölényes gerjedelmek dolgoznak, hogy írásomat minél inkább Hidegész jellegűbbé tegyem, e forrásnak a következő Linné-szagú nevet adom: *Lira hominulorum Universitatis*: az egyetemi embercsék lírája. Mi ez?

Az Egyetem — nem tudom, nem volt-e kifejezőbb neve: királyi *Mindenedelem*? — légré, melynek nem okvetlen vegyeleme az okszigen, olyan, mint a Noé bárkája: mindenféléből van egy pár benne. Helyesebben: tehetséges, széles szellemi látókörre született emberekből is van egy pár, tanárok és tanítványok között egyaránt. De a nagy tömeg, mint minden más terén a világnak: átlagemberek. Akik azért mentek az Egyetemre, hogy úgy, ahogy lehet, ilyen vagy olyan diplomához jussanak, mely kenyeret és családlehetőséget adjon nekik. Ezek között van igen sok okos, használható ember, akik az életben derekasan megállják a helyüket. De távol vannak mindenféle tudományos akarózástól. Azután van egy harmadik kaszt.

Kasztnak mondom őket: mert lelki alkatuk okvetlenül bizonyos szolidaritást s majdnem osztályzárságot jelent. Ezek igen szerényen közepes, vagy közepesen aluli elmék, de az ős Haragvó roppant szorgalommal és egyéb pozitív tartalmú előmeneteli vággyal verte meg őket. Talán már a bábájuk első rámarkolásában kipécézik azt az egyetemi katédrát vagy múzeumi osztályigazgatóságot, mely felé lihegni fognak szegény életük minden megnyilvánulásával. Aztán egyszer csak jönnek a szakvizsgai, a doktorátusi s pláne: a magántanári dolgozatok sürgető alkalmi. Most kell megszülni azt az áhítatos új megállapítást, amely pótol, pont hézagot. S szegény katédrára gerjedt filozopter elbúsult izgalommal veti magát

Klió nénire, hogy valahol hézagot pótoljon, ha csak akkorát is, mint egy szunyog fülkagylója, ha ugyan a szunyog tart magánál efélet. Mit csináljon, mit csináljon! Országot egy új megállapításért! Mikor neki nincsenek meglátásai, nincs eseményeket és embereket egységbe fogó széles karolású elméje. Hát addig dumál szépen új sorba regrutált adatok litániájával Hunyadi Jánosnak, hogy ráveszi: az ő doktori értekezésétől kezdve más apának lesz a fia, mint eddig. Vagy besuggerálja a honfoglaló magyaroknak, hogy ezentúl ne százötvenezeren, ne is negyedmilliónyin, hanem: százhetvenháromezeren *voltjanak*. Ez a törpe, szegény, csipás és kancsal líra teremt egy vakondok-szolidaritást az egyetemek körül, melynek fojtó levegője ránehezedik a fiatal mellekre, szemekre, szívekre és lelkekre: hogy megfojtson, elijesszen, megsenyvesszen minden nagy emberi megindulást, minden heroikus szárnylendülést, minden nagy horizontra törő lelket. Ez a gennyeslírájú „tudomány“ elpusztíthatatlan, mert mindig ezer és ezer éhség kenyere. Pedig ez *tudomány* a legpusztítóbb veszélye az embersorsot szélesebb mezőkre építő igazi tudománynak. És természetes: ha az ilyen törtető belepuffad egy katedrába: azoknak a tanítványoknak ossza el kegyeit, akikben önmaga megisméltődését, mintegy igazolását látja.

A történetírás történetében talán legérdekesebb volt az a kísérlet: mely pragmatikus, oknyomozó történetírás név alatt ismeretes. Az *enquête*

sur l'homme nagy és szép szellemi mámorának volt a kirobbanó lírája ez a történeti irány. A tizenkilencedik század első felének nagy geológiai, biológiai, fizikai, kémiai stb. felfedezései után az időben történő, lelki folyamataiban megnyilvánuló ember felé fordult a kutatás szenvedélyes vágya. Ez a lélektani drámák és lélektani regények kora, melyekben szigorúan körülhatárolt feladatokban igyekeztek megadni a lelki történés matematikai képleteit. Ma már nyilvánvaló előttünk ez irodalmi irány minden naív csalatása. A történetírás terén a kor ez irányító szenvedélye a pragmatikus, az oknyomozó irányban mutatta meg magát.

Bizonyos pragmatizmus mindig volt a történetírásban. Még a krónika-irodalomban is gyakran előfordul, hogy valamelyik uralkodó tettének, vagy egy nagy csatavesztésnek stb. okaira igyekeznek így-úgy rámutatni a krónikás. De azt a tudatos és határozott programmú törekvést: hogy a multat az okok és okozatok szövedékében, a lelki motívumok indításaiban adják: ez az irány hozta.

Tehát: itt nemcsak arról volt szó: hogy a történelmi élet nagy mozdulásait az összes adatok alapján megmagyarázzuk, megértessük. Hogy pld. ez vagy az az állam földrajzi helyzeténél, hatalmi és gazdasági érdekeinél stb. fogva miért kötött szövetséget ezzel vagy azzal az állammal és miért viselt — és éppen abban az időpontban — háborút egy másik hatalom ellen stb. stb. Nem, most

a történelmet, a multat egész belső életében, az összes anyagi és lelki tényezők meghatározásaiban történő ember lelki indítékaiban akarták megmutatni. Adni kellett tehát a kornak az összes meghatározó tényezőtől egybeszövődő lelki képét és meg kellett adni a nagy történelmi szereplők lelki rajzát.

Égszakadás! Földindulás! A történetírás felele beszakadt s mindenünnen zuhog a líra. Az öncsalásnak és az egyetemes megtévesztésnek korlátlan lehetőségei tudományos módszer lettek a történetírásban.

Merem állítani: hogy például: *a Taine lírája korlátlanabb, megtévesztőbb és veszélyesebb, mint a Micheleté.*

A romantikus kor nagy történetírója odatartja magát a mult lehető minden tanujának, meghallgatja őket s beszédük az egyéniségében, emberségében, látásformáiban egy sajátos történelem-látássá lesz, melyet meg nem gátolt őszinteséggel, mintegy mint énje állapotait zongoráz át a lelkekbe művészete ezer és ezer billentyűjén. Líra ez, hatalmas arányú, fáradhatatlan líra. De igen sokszor oly részletes magába-éléssel és olyan megjelenítő erővel adja a mult egyes részeit: hogy ez mégis a legtárgyszerűbb, legobjektívebb kép, amit a multról kaphatunk. Hiszen Michelet sok új eredménye átment a későbbi bármily irányú történetírásba. Viszont: ahol haragjainak, szánalmainak, igazságvágyának harsogó vagy zokogó lírája túl csapzik a dokumentumok erején:

nem téveszt meg, mert nyilvánvaló: hogy ez a történelem a *Micheletén átment, a Michelettől megélt* mult.

A Taine meghatározottságainak, apriori látásformáinak lírája sokkal zsarnokibb, meg nem enyhíthető, intransigens. De ennek a szinte kegyetlen lírának megnyilatkozása egész más és nem közvetlen. Adatok ezreit s az adatokat úgy válogatva meg, vagy úgy csoportosítva önti beléd, hogy azok rákényszerítsenek: ugyanolyan gondolatfolyamatok útján ugyanúgy következtess és láss, mint ő. És te: mert líráját így az értelmi, ítéleti, logikai folyamataidba tudta átkapcsolni, azt hiszed: hogy érzelem-mentes objektív folyamatokat, tudományt: magát az igazi történelmet éled.

Döntően járul ehhez a hatáshoz: maga a nyelv, az előadásmód. Igen sokszor rámutattam, milyen naív babona él filozopterkéjédben, szélesebb körben: az átlagemberben: egy állítás szóköntöse felől. Filozopterek nem azt a viszonyt veszik az objektivitás mértékének: mely az objectum és a róla elmondott állítás tartalma közt van. Hanem: azt a hangot és azt az előadási módot, mellyel ezt az állítást közlöd. Tehát: filozopterkék objektivitása tisztán lírai. Ha a magad kis házi, életüzemi lírádat értelmi, logikai formákban lopod át másba: objektív vagy s csak rajtad múlik, hogy Hidegész és fölényes is legyél. De ha a *valóság* egy részét azokkal a visszahatásokkal együtt közlöd, melyeket e valóság benned kiváltott s melyek e valóság tartozékai: lírai és meg-

bízhatatlan vagy. Ha a vészharang arra riaszt éjfélkor, hogy ég Budapest s te pontos derékszögben felülve ágyadban, nyugodtan állapítod meg: Székesfővárosunk 1200—1300 foknyi Celzius hőségben jelentős kémiai változáson megy át: — akkor dr. Homunkulus szerint objektív vagy. De, ha kiugrasz ágyadból és üvöltasz: Jaj, ég Budapest, gyermekeim, feleségem! —: akkor megbízhatatlan lírai világszemléleted van. Pedig, ha Filozopterke csak egy kissé gondolkodna, belátná: hogy az első esetben vagy lírai és a második esetben objektív.

Ilyen ösztövé, értelmi líra csapdájába zuhantak tudóskáék azzal, hogy Taine a milieu, moment és race elméletet olyan közhasználatú gépezetté tette. Csak egyik duzzadt kómikumú eljárásra mutatok rá. Van egy nagy egyéniség, mondjuk zsarnok és kegyetlen. A recept szerint neki indulunk zsarnokságát és kegyetlenségét megtalálni az ősökben. S hallatlan *tudományos* mázlink van! Rátalálunk, hogy az illető dédüknagybátyja saját édes kezeivel vágott végérvényesen kupán egy szemtelen szolgát. Im: a vér ereje, az átöröklés törvénye, lám, ez a zsarnok már a dédüknagybátyjában kegyetlen volt. Igen ám: de tekintve az istenarcú ember galambszelídségét: nincs egyetlen kétágú tollatlan állat, akinek valamelyik őse ne vágott volna kupán valakit. Mit bizonyít akkor az ilyen átöröklési horgonyjáték.

Vagy pld. Arany Jánosnál, Goethénél, más nagy poétánál nyakoncsípnek valamilyen versel-

gető őst. Ime: az egyén-kémia tudományos eleme. És megint: majdnem mindnyájunknak volt olyan őse. aki rossz verseket csinált. Miért nem lettem hát Goethe vagy Arany én, vagy Bugyi János, vagy Vakaró Vera?

De legjobban csurgott a líra ez irány egyén és lélekrajzaiban s a lelki motívumok *tudományos* megjelölésében. Tudóska, akinek harminc év óta vele élő felesége lelki térképéről fogalma sincs s hiába töri a fejét azon: hogy neje miért hült el tegnap óta a szomszédasszonytól: bámulatosan adja meg Kun László lelki rajzát s minden tettének lelki motívumait. Ha egy ilyen emberrajzolásra, ilyen lélekmegidézésre egy nagyobb arányú történelmi költő vállalkozott, amilyen maga Taine is volt: nagyszerű emberkölteményeket kaptunk. Élő alakokat, akik, beállítva a kor millió viszonyába, mégis ezer termékenyítéssel lehettek az utókorra. De mikor a kis Doktoránduska, Magántanárka vagy Professzorka odaül a történelem egy roppant embercsodája elé, hogy azt kifejezze nekünk őserdős-gazdag énje valóságában: azt az édes humorú hatást teszi ránk: mintha egy cikkány száját tátna egy oroszlánra, hogy lenyelje. Vagy mintha a lópata nyomába serkedő pocsolýácska meg akarná mutatni: hogyan tenger a tenger.

E lélek-rekonstrukcióknak, lelki motívum vadászatoknak ugyanaz a tévedése: mint a kor egész lélektani iskolájáé. A legnagyobb naívság azt hinni: hogy az emberek életükben szabályos

lelki fejlődést csinálnak végig, melynek egyes fázisaiból következtetni lehet a többi fázisokra. Épp így van a lelki hatókkal, a lelki indítókkal is. Nevetséges azt hinni, hogy a lelki folyamatok egymásra hatásának mikéntjét logikai megmutatással, az adatok és tettek tanuságából meg lehet határozni. Igen sokszor mutattam rá, hogy mindnyájan az egész világ vagyunk elvégtelenülve testünkbe, lelkünkbe, a dolgokba, emberekbe, az egész belénk özőnlő világba. Az egész világ történik bennünk s mi az egész világban történünk. És az énünk ké deltázó e milliárd és milliárd folyamatokból néha a legkülönbözőbbek egybehatása adhatja ugyanazt az eredményt. S így a multba visszavizslázó motívum-vadászat: lehet kedves játék, szép líra: de sohasem a valóság tudománya.

Végül elértünk a történetírás legmagasabb érvényesülési vágyához, legszélesebb valórizálásához. Ez az: mikor a történetíró a multtal, vagy annak egyes részeivel a mai politikai, állami, történelmi, társadalmi élet jelenségeire világít rá. Rendesen azzal a szándékkal, hogy a mult nagy ígézetével bizonyos irányba terelje a lelkeket s a lelkekből kiteremlő eseményeket.

Kell-é az eddigiek után bizonyítanom, hogy ez tiszta líra? Líra, mely feltételezve van az egyén minden adottságától. Sokkal inkább és végzetesebben: mint a megidézett mult milyenségétől. Így lehet ez a líra nagyarányú, gazdag, termékeny: történelmi hatóvá izmosodó, jövőt for-

máló erő. Lehet piszkos kis kútmérgezés. Lehet megrendelésre készült elbutító mákony.

Ez különben már nem sajátosan történetírói feladat s csak apró, az ötödik fizetési osztály felé tolongó tudóskák akarják ezt a történetírói klérus külön felkentségű papságává tenni. Minden széles horizontú, kellő műveltségű és emberségű ember hasznos és termékeny szintéziseket adhat a mának a történelem-látásából.

Sőt: legkevésbé a történetíró feladata ez. És legkevésbé a történetíró képessége.

A történelemkutatással, történetírással foglalkozók nagy tömege: a kis aprószenetek, a homunculi Universitatis. Ezek, rendesen egy-egy részletkérdésen rágódva, nemcsak az erdőt nem látják, de azt a fát sem, melynek egyik mellékgyökerével bíbelődnek. Ezek, természetesen, általában hasznos munkásai a mult roppant műhelyének. De nagy összefoglaló szintéziseket, mély, elindító megmutatásokat várni tőlük még tréfának is kegyetlenség volna.

Azután vannak a nagy összefoglaló történeti munkák írói. Ezek között két igen különböző fajtát lehet megkülönböztetni. A gyors érvényesülés és az üzleti szimat embereit, akik lelkiismeretlen, felületes, de ravaszul tudományosra kozmetikázott kompilációkkal szüretelik ki maguknak a részletüzlet áldozatait. Megírják Magyarország vagy a világ történelmét egy pár év alatt s az érdekkörbe bevont sajtó és a bolti kirakatok segítségével egyszerre nagy történettudósok lesznek.

Ezekről ne legyen említés. Azután vannak az igazi történettudósok, akik egész életüket szánják rá egy ilyen összefogó munka megalkotására a becsületes szellemi munkás minden lelkiismeretes-ségével.

És éppen ez az áhítatos, teljes odaadása önmaguknak egy élet nagy munkája számára teszi őket alkalmatlanná arra, hogy a mai történelmi élet irányítására valórizálják történelmi tudásukat. Nem lehet a könyvtárból, az okmányok és a cédulák közül meglátni a mai roppant bonyolultságú élet teljes értelmét s a jobb fejlődés lehetőségeit. Benne kell élnünk a tettes élet rettentő szövedékében, át kell engedni magunkon az arcok, események, folyamatok millióit, lelkünk partjait verdesnie kell szüntelen a vágyak, akaratok, gyűlöletek, érdekek, éhségek irtózatos harcainak, végtelenül és heroikusan embernek kell lennünk: hogy a mult és a jelen gyilkos zürzavarából meglássuk egy egészségesebb jövő képletét.

Mert ha valaki nem kellő adottsággal és morális erőkkkel megy neki a történelem e tényleg legmagasabb, főpapi hivatásának: úgy jár, mint e tanulmányom elején idézett cikkecske szerencsétlen írója. Már vagy két évtizede lóbálja kellően fölényes és fanyar mosolyát a magyar szellem és a magyar élet minden sajátos megnyilatkozása ellen és lírának, és romántikának, és demagógiának sajnál le mindent, ami a magyar életösztön megmozdulására mutat. És minden betűje, sora, mesterkedése: líra. Nagyon szomorú,

nagyon ösztövért és — semmiképen sem tiszta líra.

E cikkecskéjében pld. nagy megvetéssel említi meg: hogy *a negyvennyolcas pártszemlélet egy alantas történettudományban milyen lírai történet szemléletet követett el.*

Hát ez így líra, a legelfogultabb, vakondszemű líra.

Először is: itt nem csak *pártszemléletről van szó.* Lehet, hogy negyvennyolc az illető pártnak életüzlete volt. De ezen túl, és ettől függetlenül: negyvennyolc az egész magyarságnak életügye volt. Megújulásának, nemzetté szélesedésének, modern állammá mozdulásának roppant erőfeszítése. És természetes: hogy a múlt század történetírói általában a magyar életérdekek, a szerves magyar célok s a magyarság fejlődési lehetőségeinek, életjogainak szempontjából írták meg negyvennyolc történelmét. Ha nem tették volna: egyaránt lettek volna becstelének és tudományellenesek.

Másodszor: kétségtelen, hogy sok olyan történelmi mű is látott napvilágot e végzetes jelentőségű két évről, melyek a lírai történet szemlélet nem legfinomabb fájához tartoznak. De ezek: 1. Népszerűsítő munkák voltak (Vargyas, Gracza stb.), melyek a magyar tömegek lelkébe akarták átvinni ez örök jelentőségű évek értelmét. Elismerem: hogy ezek a munkák nem jelentenek hízókkúrát a magasabb műveltségű olvasó érdeklődésének. De ilyen művek jelentek meg minden

— minden! — nemzet kebelében hasonló jelentőségű eseményeikről. És annak a célnak, amelyből irattak, meg is felelnek. Sőt: így felelnek meg. 2. Konjunktura, üzleti célú művek. Ezekről nincs mit beszélni. Ilyenek mindenütt vannak a világon. És mindig lesznek.

És most engedje meg a cikkíró, hogy két csodálkozásom lírai szemléletével ajándékozzam meg.

Első csodálkozásom: Ugyanaz a szerző, aki ebben a cikkecskében olyan fölényesen sajnálja le a magyar nemzet függetlenségi vágyának lírai történet szemléletét: Schittenhelm Ede című cikkében minden pórusával tótágásra idvezül egy idegen nemzet képtelen arányú lírai történet szemlélete előtt. Ej, Edécske, becsületes játék ez? Más népnél a lírai történet szemlélet orgánikus szükség s a hódítás jogosult lelki tankje. Nálunk *alantas* valami. Kedves *felentes* Edém, merre vagy te rokonka voltaképen?

Második csodálkozásom: Szerző elfelejtette megállapítását kiegészíteni a következővel: Hasonló *alantas*, primitív fokú történettudományt jelentettek azok a történeti munkák, melyekben a hatvanhetes párt szemlélet csinált magának propagandát. Pedig cikkíró ép olyan jól ismeri azoknak az igen *alantas* történeti munkáknak százait, melyekben a legkorlátlanabb ömlendezésű lírai történet szemlélettel hastáncoltatik körül a hatvanhetes kiegyezés. Mint minden jó bőségszaruja, mint a magyarság egyetlen menedéke.

Részemről: egyszerűen nem tudok hinni olyan történetíró becsületességének: aki egy sok következményű történelmi eseménynek csak az egyik oldalát látja. Bármily elkerülhetetlen kényszerűségnek látta valaki a kiegyezést és bármily hasznót is várt tőle a magyarság számára, lehetetlen: hogy gondolkodó fővel ne látta volna annak kézzelfogható veszélyeit. Ha így örökre lekötjük a magyarságot az idegen dinasztia biztosítékának: nem fogunk-e parazsat gyűjteni a magyar jövő alá a Monárchia többi népének gyűlöletéből, melyek bennünk nemzeti vágyaik gátját látják? Megépíthetjük-é a magyarság teljes egyéniségét, minden biztonságát a történelmi életben egy olyan viszonyban, ahol idegen nemzet és idegen dinasztia gátolhatják nemzeti egyéniségünk, érdekeink teljes érvényesítését? Nem lehet-e katasztrófális veszély, ha a nemzeti öntudat, a nemzeti egység leghatalmasabb, legegységesebb szerve, a hadsereg nem magyar? Ha új történelmi földrengés jön, nem fogja-é a mesterkélten egybevarrt monárchia szétbomlásával a dinasztia magával rántani a pusztulásba Magyarországot stb., stb. És még mennyi hasonló kérdés állhatott fel azok lelkében is, akik úgy voltak hatvanhetesek, hogy mégis: inkább magyarok voltak. Vajjon ezek a kérdések és még ezer ezekhez hasonló: alantas lírai történet szemléletet jelentettek?

És tovább menve: nem lehetett-e valaki mélyebb látással, jövőbe rontóbb megérzéssel ellene a kiegyezésnek? Nem lett volna-e üdvösebb

tovább várni és tovább szenvedni? Az ilyen szenvedés minden veszteségét megfizeti az a nemzeti egység és öntudat, melyet kivált a lelkekben. Nem lett volna helyesebb, keresni a megértés, a közös érdekek megszervezésének útjait a szomszéd népekkel, melyek a végzet hasonló fenyegetései alatt állottak? Nem lett volna-e életetadóbb, ha biztonságunkat, függetlenségünk akaratunkat a többi kisebb nép biztonságába, függetlenségük akaratába igyekeztünk volna beépíteni? Milyen egész más-ként alakulhatott volna a keleteurópai kis népek egybefogásával a jövő! Mennyi véraldozat, mennyi tragédia és szenvedés maradhatott volna el? Objektív úr, nem lehetett volna ez egy mély magyar elmének époly jogos történet szemlélete, mint a korlátlan erotikájú ölelkezés az idegen dinasztia felé?

De ez a magyar életérdekek, a magyar egyéni fejlődés szempontja. Tehát: alantás lírai történet-szemlélet. Ó, cikkíró úr, de csúnyán lírai ön!

Mindjárt, a fennebb idézett sorok után van egy pár sűnyi sorocska, mely teljesen rávilágít, in flagranti világítja meg a Cikkíró líráját. Ime:

— *De vannak idők, melyek a múlt lírai szemléletének kedveznek s alkalmat adnak, hogy e nemben magasabb erkölcsű termékek szülessenek meg. Vannak idők, amikor az emberek számára nem marad egyéb reménység, mint hogy a történet könyvében lapozzanak és annak betűiből állítsák össze a szabadító szót, vagy ha pesszimista a szándékuk és természetük, a végső lesujtó értel-*

met, mely kétségbeesésüket legalább annyiban nyugtatja meg, hogy igazolja jogosságát.

Ezek a sorok édesek, mint a szűz első csókja és meghatóak, mint die Leiden des jungen Werthers. Ez aztán már nem tudományoskodó, módszereskedő líra, hanem ravasz, érzelmeskedő líra, melynek az akaratlanul kizökkenet zokogó vallo-más jellegét akarjuk adni. Ugyanis: *Ede megevé ebédem* című tanulmányom óta minden becsületes szem rányilt arra a feltűnő jelenségre, hogy nemes cikkírónk, úgylis: mint a magyar ifjúság hivatalos lelki direktora, úgylis: mint „*magyar történetíró*“: a magyar életösztön minden reménységére, a magyar életakarát minden mozdulására, a független magyar történelmi akarat ki-látásaira milyen halálba dermedtő akarattal károg lehetetlenséget, reménytelenséget, hogy szórja fekete kezeiből az elcsüggedés, a le- és be-törés, a megadás szörnyű bacillusait. Megmutatásom annyira fején találta a nágelt: hogy Biberach bácsi sürgős szükségnek érezte vastagítani valamit a szellőssé lett álarcon. Magára kent hát egy csomó döbbenetek és kétségek közt vergődő Széchenyit és ím e sorokban a magyar sors tán-torgó vátesévé kendőzi az álarc mögött lesködő hegyesfogú kis rágcsálót. Mert ő az, „*aki magasabb erkölcsi terméket szül.*“ Ő a *pesszimista természetű*, aki a *történet könyvében lapoz*, hogy *kétségbeesését annak jogosságával megnyugtassa.*

Ó, milyen megmondók ezek a tartuffei sorok! Először is: borongó alagytájú cikkírónk

tisztán (na!) és csakcsupán a magyar életakarát, a magyar életösztön, a magyar életküzdelem felé kegyeskedik pesszimista lenni. Van neki egy másik természete is. Egy pirospozsgás, pocakra öntudatosodott, optimista, de olyan optimista természete, hogy józan emberből akaratlanul is feltör a kiáltás, hogy jó lesz leszállani a bakról. Schittenhelm Ede c. lírai történet szemléletében oly képtelen optimista *másfelé*: hogy optimizmusa tavaszi árjába Bódenestől Blutostól beleszakadnak a drága magyar föld egyes részei s velük sodródik a Magyar Nemzet egysége, a magyarság nemzetalkotó joga. Lám-lám: nem csak a Pesti Hírlap sárga rémregényeiben vannak: én-kettéhasadások.

Aztán van e sorokban egy elszólás. Édes, mint a márciusi szerelem, melynek lehelletére Cseber Katalin odasúgja ideáljának: — Kati hajlandó. — Ime, szóljon ő maga: — *vagy ha pesszimista a szándékuk.*

Igen: megint fején koppan a nágel. Ez a helyes: cikkírónak *nem a természete pesszimista, hanem a szándéka.* Hiszen éppen azért olyan optimista egyik felé, mert pesszimista a szándéka: — felénk! És cikkíró *az nyugtatja meg: hogy pesszimizmusa jogosult!*

Ha a cikkíróban, aki olyan külterjesen tud katólikus lenni, csak egy pillanatra feltámadna az igazi katólikus lelkiismeret és magára nézne: követné ama Bankó leányának példáját. Elmenne az olyan ritkán kék Dunához, hajóra ülne és

szállna, szállna mindig új vizekre... De ama leányzóval ellenkező irányban.

4.

Befejezésül feltesszük a kérdést: tehát a történetírás tényleg líra? A feleleten még habozni sem lehet: igen, líra. Lehet nagyszerű, lehet érdektelen, unalmas líra, lehet egy nemzet életakarátának hatalmas lírája, lehet lélekmérgező líra az orgyilkosság piszkos akaratával. De líra.

Nincs tehát semmi objektívitás, semmi magukat a történő valóságokat és igazi értelmüket megmondó a történetírásban?

Felelet: van. Van: ha a történetíró ki tudja kerülni az objektívitás halálos ellenségét: az objektívitás állandó, tudatos, munkája minden mozzanatában ott ható akaratát.

Ez a párádokszon nem párádokszon: hanem lélektani valóság.

Mert homonculi Universitatis mai napig elfelejtették megkérdezni önmaguktól: *hol van az az objektum, mely szerint objektívek, az a tárgy, mely szerint tárgyszerűek akarnak lenni?* Innen van minden öncsalás, innen van minden megcsalása másoknak.

Két objektum, két tárgy van. Az egyik: a külső: a történelem összes ránk maradt adataiban megnyilvánuló tettek, események. A másik: a belső: az, ahogy ez adatok megismeréséből *ben-nem* létrejön az események, tettek képe.

Minden filozófiai nagyképüsködés nélkül ki lehet mondani: hogy ezt a külső objektumot a maga valóságában soha meg nem ismerhetjük. Ez nem csak a történelemről áll, mely voltaképp elsősorban történő emberi lélek, a legnehezebben megfogható és csak részmegnyilvánulásaiiban marad ránk. Hanem az egész külső világról.

Tehát: *csakis a belső objektumot adhatom híven, csakis a belső objektum szerint lehetek objektív.*

Mármost: mit csinál a szerencsétlen homonculus Universitatis az objektívítás receptjének hivatalos parancsa alatt?

1. Már a történeti adatok vizsgálatának minden pillanatában ellenáll az adatok közvetlen, teljes hatásának. Így megakadályozza, hogy a belső, a magaszerinti objektum igazi hűségében létrejőjön s így az egyetlen objektumot, mely rendelkezésére áll, meghamisítja.

2. De még az így előálló sok vonásában tökéletlen és önmagához hűtlen objektumot sem meri remegő filozoptersége kifejezni. Hanem: valami középútat keres, középútat, mely a magántanársághoz vezet: e már hűtlen objektum s az összes lehető ítéletek közt. Így a két objektum közül egyiket sem tudja adni.

Ez a mérleghitelesített, hivatalos objektívítás a legképtelenebb, a leghamisabb líra. Szegény, ösztövé, üres, értéktelen líra.

Hogyan lehet tehát mégis objektív a történetíró?

*Ha becsületesen, híven, bátran, minden mel-
léktekintet nélkül adja a belső objektumot. Azt
a valóságot: melyet benne adtak össze az adatok.*

*Természetesen: ez is líra. És ez is lehet üres,
értéktelen, megtévesztő vagy piszkos líra. De
lehet az emberi együttélésnek leghatalmasabb
irányítója.*

*Mi szabja meg a történetírói líra értékét?
Két döntő tényező: 1. Látásának milyensége. 2.
Az, hogy hány életérdeket, életakaratot fejez ki.*

*Ha horizontnélkül, rövidlátó, csak részeket
fogó elme s így nincs meg benne az egyetemes
látóhatár igazságra kényszerítő s csak-csupán
egyéni lírája ellen védő ereje: könnyen téved és
téveszt, hamisít, torzít vagy érdektelent ad.*

*Ha csak önmaga, egy érdekszövetség, egy
osztály, egy felekezet stb. érdekeinek a kifejezője:
k é n y s z e r ü l tévedni és tévesztetni, hamisítani,
torzítani.*

*Ha egyetemes látással született s minden tör-
ténő humanumot, minden részletet ez egyetemes
látóhatár összefüggésében lát: ez az egyetemes
látás megvédi csak saját lírája ellen az összefüg-
gések végtelen kapcsolatával. Ha egy nemzet
egyetemes életérdekeit, életakarátát fejezi ki az
egészséges jövőnek azzal a mélyrelátásával, hogy:
ezeket az életérdekeket és életakaratot össze-
egyeztesse, harmoniába hozza a többi nemzetek,
az egész emberiség életérdekeivel: történeti lírája
milliók erős, objektív valósága: mint a levegő,
mint a kenyér, mint a gondolat.*

Minden líra az emberré deltázó világban. Adottságaink, szükségaink lírája a tudomány, az asztronómia, a kémia, a fizika, az úgynevezett természettörvények. Líra az anyag és líra a lélek. És a legnyomorultabb líra az, ha futni akarunk a lírától. A líra hatalmától csak egy old fel: minél egyetemesebb öleléssel lenni védelme, termése, megnövekvő ereje annak a közösségnek, melynek katonájává küldettünk. És: ha ezt a feladatot az egyetemes emberi szolidaritás törvényei szerint valósítjuk meg.

Rákóczi-tér, 1939. december 1-én.

LELKEK AZ ÉJSZAKÁBAN.

Gr. Teleki Pál miniszterelnöknek.

Az éjszaka hosszú, az éjszaka rossz. Lesz-é napsugár azok lelkében, akik az éjszakában születtek s akiket az éjszaka nevelt?

Negyedszázad-éjszaka nyomja a világot és hol vannak a hajnal hiradásai? Irtózatóság az éjszaka tanításai.

Jajgatások jönnek az éjszakából és felpanaszol az anyaölből életre idézett lélek: — Lélekből, csókból jöttem, lélek vagyok és szeretni akarok. Szeretni szeretettel, mely békés munka, összefogás és nyugodt várása a termésnek. És felel az éjszaka: — Vérből szakadt vér vagy és folytatnod kell a vér könyörtelen munkáját: ölj!

Megint jajgatások jönnek az éjszakából: — Én én vagyok, sajátos arc, külön dallama a nagy emberorgonának. Ne zúzzátok szét ezt az arcot, ne fojtsátok el ezt a dallamot: mert szegényebb lesz az emberi termés és színtelenebb az emberi lélek. És kacag az éjszaka: — Szám vagy a számok közt, külön semmi s csak a mindenben egy. És teljesítened kell a nagyobb szám ősi parancsát: ölj!

— Isten arca vagyok, — fuldokolnak a lelkek — igazság a szomjam és szánalom az iga-

zolásom. Szent gátak adják meg emberségem mélységét és a jog-katédralissá épített sionhegyi tábla az én Egyházam. Nekem erősebb parancs a kis madárka életjoga, mint a tigris irtózatoss ereje. — Visszasujt az éjszaka dogmája, mint Kain dorongja: — Nyomorult kis Egy a Sokban, csak egy életed lehet: a Sok. Csak egy lelked lehet: a Sok étvágya. Egy valóság van: a Szám. Egy jog van: az erő. Az életnek egy oka van, egy értelme és egy igazolása: a Sok étvágya: ölj, kívánd és vedd el a másét!

Valaki segítségért kiált az éjszakában: — Ember! Világ! Természet! Nemzetek!

Valaki énekel az éjszakában:

*Magyarországról,
Édes hazánkról:
Ne feledkezzél meg
Szegény magyarokról...*

1.

Leginkább a kor két szélén levő emberei menekülnek hozzám. Az ötvenen felüli emberek és a nagyon fiatalok, az alig húszévesek. Panaszolnak az öregek:

— Nem lelem helyem a mai világban és én már nem tudok lelket váltani. Mindaz, amit legszentebb igazságoknak termett meg az egész embertörténelem: ma rongy és örület. És sok minden, ami fertelem, gyilkosság és árusítás volt: ma fellobogózott világnézet. Ha köztem és a céloom közt a morál törvényei szerint keresek utat: fiam

kispolgári pipogyaságról, hülye gyávaságról beszél. Beszél hozzám az én fiam és én nem ismerem fiamnak. Az az örült félelem fojtogat, hogy Alcapone szabadult ki a börtönből, megölte fiamat és álarcul vette az arcát. Társai előtt pedig hős és vezető példa. Te látod a lelket és szavaid tudják az utat, mely a lelkekhez vezet. Mutass lelkeket, kik közt otthon érezhetem magamat. Mondj vigasztalást, hogy éveim erősek legyenek a holnap akarására.

És nehéz sírással panaszolja fel az ifjú: — Hozzád futottam, mert messze tévedtem az anyám arcától és szeretném viszontlátni a gyermekimáimat. Adj új világot, új életet és új lelket nekem, mert fáj a világ, az élet és a lelkem, hí a halál és lök a kétségbeesés. Én nem tudok kis szatócs lenni a kis szatócsok között, nem tudok ordító farkas lenni az ordító farkasfalkában és nem tudom konjunkturámmá élni a bűnt, a ferfelmet, a gyilkosságot, a gyengék, a kevesek, a megcsaltak tragédiáját. Társaim úgy néznek rám, mint a leprásra s el kell bujdatnom magamból azt, amit legjobbnak érzek magamban. Én akarom az egységet, mely hit, jog és összefogó munka, én megújuló élet akarok lenni ez egység életében. Én a szépet, a jót, az igazat akarom, mutasd, merre kell lépnem, hogy el ne tévedjek. Én féltem a lelkemet, az életemet, a felelősségemet. Nekem irtózatossággal magánosság a tömeg és fájó magánosság, ha egyedül vagyok.

2.

Irtózatossá válik a probléma előtt áll ma az az apa vagy anya: aki áhítatos felelősségérzéssel lelket akar adni gyermekének. Milyen formát adjon ennek a fejlődő emberpalántának, milyen folyamatokba rendezze ezt az életnek induló fiatal életet, hogy el ne veszítse önmagát és ne legyen csőd az élete? Az érvényesülés szempontjait nézze? Az úgynevezett *boldogulást* az emberek között, mely legtöbbször: az emberek közé boldogtalanulás? Vagy csak az egyén megépítését? A minden termő csírájában gyümölcsbe fejlődő, minden lehetőségében alkotásra készülő, minden morális erejében megteljesülő testi-lelki egységet.

Az első út az esze s az élet gyakorlati körülményei sürgetik. De lelke mélyebb századaiban, amikor még templom-csírás volt a föld s Krisztus sebeiben teljesedett meg az ember értelme: nagyszemű aggodások döbbennek vissza ettől az úttól. Hiszen mit jelent a mai érvényesülés, a mai konjunktúrák formáiba nevelni be a fiatal lelket? Nem várnak ott rá a falca-ideológia és a cape-rape-történelmi *filozófia* borzalmas veszélyei? Nem jelenti-e ez azt, hogy már a fiatal lelken örökre szétkarmoljuk a fejlődő Istenarcot? Nem szétrombolása ez annak a lelki mehanizmusnak, melyet évezredekben Isten, törvény, nemzet, morál: a lelkesállat roppant kapaszkodása az emberré teljesülés felé létrehozta? Nem pusztító megnyírbálása ez a *teljes ember* gazdag lehetőségeinek, durva széttaposása a legértékesebb csíráinak?

Szóval: mikor a lehető legelőnyösebb életet akarja biztosítani gyermekének: nem veszi el a gyermek mindazt: amiért élet az élet és ember az ember?

A második út aggodalmai nem visznek kevésbé fájdalmas tétovázást a szülők lelkébe. — Én az igazság, a jog, a jóság, a szánalom, a morál, az emberi szolidaritás tiszta templomává építem gyermekem lelkét. Ahol Isten nem az emberi önzés törtető agyara, hanem: az emberi összefogás legegyetemesebb, legszentebb megvalósulása. Ahol a haza, a nemzet nem börtöne és megcsönkítése az egyénnek: hanem éppen vidám életrehívása összes termő lehetőségének egy egységes élet szabad alkotásában. Ahol egy magános gyermek joga nagyobb erő egy milliós hadseregénél s az igazságnál nincs erősebb parancs. És ahol a lélek minden tettebemozdulásánál őrt áll a nyitottszerű gondolat: — Minden magyar ember felelős minden magyar emberért, minden ember felelős minden emberért.

Mi lesz gyermekemmel, ha ilyen lélekkel bocsátom az emberrengetegbe? Nem teszem-e előre magánossá mindenütt az érdekszövetségekbe cinkosult társadalomban? Nem fogják-e *ideális boldognak* tartani, mert az élet és egészség örök reálitásai szerint kíván élni? Nem fogják-e felhők közt ténfergőnek értékteleníteni: mert a Föld és az emberi együttélés megszervezési szükségai szerint akarja megépíteni életét? Ki kíván majd bajtársa, szövetségese lenni egy olyan embernek, akinek eleve rossz minősítése van minden éhes

érdek, minden cinkos összefogás, minden hatalmi jogtalanság: minden emberi szemét előtt. Mi haszna lesz nemzetemnek, az emberiségnek abból, ha fiamat tiszta homlokkal küldöm az emberfalnak, ha ő azon véresre zúzza magát? Ő elveszti magát s nekem csak az a vád marad meg, hogy én szerveztem meg benne a halált.

3.

Az alatt a húsz év alatt, melynek küzdelmei között nevemet hol pofozógéppé dühöngték, hol Ararát-hegynek látták: rengeteg lélek ment át az életemen. Irtózatok arcok: görénybe, hiénába, poloskába torzult lelkek, melyekről az istenarcot végkép lemarta a hisztérikus napok vitriolja. Aztán: fájdalmasan szép arcok, de ténfergők vagy ijedtek. Lelkek, akiknek kétségbeesés volt a látás, vagy meddő menekülés egy akart vak-ságba. Az után az őrjöngési roham után, melyet a világháború jelentett: kórház lett a világ és bármely ajtaját nyitottuk ki: élő hullák vagy szörnyűre marcangolt betegek gurultak a döbbenedbe.

Két nyugodt olvasó szem a mocsárba zuhanó emberfolyó partján: szomorú vizsgálással néztem az elém tajtékzó arcokat. És betegül visszaundorító, vagy fájdalmas: de mindenik arc ugyanazt a törvényt mondta. Ezek a kortársakká ítélt hulló emberek bűneikben és torzságaikban, gyávaságaikban és kegyetlenségeikben: aránylag csak

kicsiny arányban az elbocsátó szülői csók vagy a hazajáró ősök meghatározásai. Ahoz a felelősség vállalásnak bizonyos heroizmusa kell: hogy valaki csupa önindulásból harsányan becsstelen vagy szembe ordítón undorító legyen. A heroizmus pedig, az önindulású, erkölcsi belátásból fakadó heroizmus ritkábban található elem, mint a rádium. Az emberek kilencszázkilencvenkilencezerkilencszázkilencvenkilenc percentje: csak többé-kevésbé alkalmas alkalmak. Ezeknek az alkalmaknak a milyenségét, a mire-kaphatóságát bizonyos fokig tényleg meghatározzák a szülők, az ősök, a faj, a mult, a milieu ráhatói. De csak igen félénken s a lehetőségek igen tág általánosságában. A legtöbb ember, félénken, óvatosan, vagy lustán: annyira sem érje önmagának, hogy tudja: vajjon a saját szemeivel lát, a saját füleivel hall, a saját orrával szagol. Vagy pedig a világnak e híradásait idegen szemek, idegen fülek és idegen orrok tolmácsolásában veszi életébe.

Mennyivel inkább áll ez akkor: mikor nem a primitív érzéki benyomásokról, beérzékelésekről, hanem: gondolatokról, bonyolult történelmi elvekről, morális tételekről van szó. Megfigyeltem és egész bizonyossággal merem állítani: az utolsó húsz év alatt az emberek százait és százait láttam: akik egyforma harsányan vagy alamuszin, egyforma gonoszul és pusztítón, egyforma elhajtódással és kizárólag voltak hívői és tagadói, fanatikusai és üldözői e húsz év minden hívésének, tagadásának, fanatizmusának és üldözésének

anélkül, hogy csak távoli sejtelmük lett volna, hogy mindig más és más nóta táncát rángják.

Mert az emberek nagy részének: formát, tartalmat, lelket: az a történelmi közélet ad: mely a bel- és külpolitikai, a szellemi, a szociális, a gazdasági élet minden mozdulatát meghatározza s amely viszont a bel- és külpolitikai, a szellemi, a szociális, a gazdasági élet minden egybehatásából teremlik elő. Az az emberalkalom, melyet az egyik kor közléte hűvös börtöncellába juttat egy sikeres működésű betörőbanda megszervezéséért: egy másik közélet levegőjében hatalmas pártvezér és történelmi tényező lesz. Az egyik kor közléte a tébolyda erőteljes gondjaiba korlátozza azt az emberalkalmat, aki egy másik közélet lökéseiben imádott prófétává lobog. Kevés túlzással el lehet mondani: hogy minden bűn mindenki bűne s a felelőség nem az egyesé, hanem a mindenkié.

Ez a tény különben rég ismeretes. És igazán nem lehet azzal vádolni az irodalmat: hogy különböző próbálkozásaiban elhallgatta volna. A baj ott van: hogy a közélet, a nemzeti élet, a történelmi élet megépítésénél nem tették ezt a tényt minden építés alapmeghatározójává.

4.

Milliószor rámutattam már a sokszor megismételt ostobaság roppant erejére. Az egyszer elmondott ostobaság: egyszerűen ostobaság. De: ha százak, ezrek, tízezrek megismételik: lesz

dogma, közéleti filozófia, fölényes világnézet s más ékes lelki pizsama.

Minden patikus-segéd elmondta életében legalább egyszer ezt a mondatot: A politikai, a történelmi, a közéletben nincs morál s a küzdelmet az érdekek és erőviszonyok tényei döntik el. Finis sanctificat media stb., stb.

Ilyenkor aztán Richelieu, Napoleon és mások elég bőven idézgetnek. Mármost: ha e két nagy történelmi alaknak nagysága abban áll: hogy kizárólag az érdekekre hallgattak, hogy ügyesen szervezték meg és használták ki az erőviszonyokat és hogy tekintet nélkül finis-sanctificat-os eszközöket alkalmaztak: meg lehet-e tagadni bizonyos történelmi nagyságot Rokámboltól, Rózsa Sándortól, Alcaponétól? Nem lenne-e okos: a nemzetek történelmi és közéletének megépítését a Rokámbolokra, Rózsa Sándorokra és Alcaponékra bízni? Hiszen ez utóbbinak elmélete és gyakorlata tényleg nem volt minden hatás nélkül a modern politikai mozgalmak némelyikére.

A kérdés kellemetlen következményei elől rendszeren azzal szoktak kitérni, hogy értékkülönbségeket tesznek az érdekek közt, melyeknek képviselője valaki és a célok közt, melyeket minden eszközzel el akar érní. Richelieu befelé a királyság központi hatalmi erejét, kifelé Franciaország hegemoniáját akarta megépíteni. Napoleon a forradalomban felszabadult, anarchikus kaoszból forró erőket szervezte egy modern állam alkotó

rendjébe s a felesleges erőket csapolta le Európa harcterein. Itt olyan egyetemes érdekekről van szó és olyan széles hatású célról, hogy ezek tényleg megadják a feloldást bármily eszközre.

5.

Nem akarom felismételni az e kérdés körül csatázó viták érveléseit. Hiszen erről a kérdéstről minden oldalról minden elmondatott. És a történelmi morál kérdésének csupán azokra a vonásaira akarok rámutatni, amelyek a mai politikai heveny leglázásabb képzeteivel vannak kapcsolatban.

Igy pld. elsősorban fel kell tennünk ezt a kérdést: Vajjon az a tény, hogy Napoleon az új bővüléssel vérmes francia nemzet felesleges erőit szétszaggatta Európa harcterein: megfizeti mindazt az emberi tragédiát: felgyújtott falvakat és városokat, szétdúlt családi tűzhelyeket, talajukból kitépett népeket, szenvedést, fájdalmat, veszteségeket stb., melyeket ez a csapolgatás előidézett? És engedjük meg, hogy a napoleoni harcoknak volt egy mélyebb és történelmibb jelentősége: az, hogy a francia forradalom s az új demokrácia szélesebb emberségének csiráit hordta szét Európa népei közt: vajjon ennek az evangéliumhordozásnak szüksége volt az emberirtás minden borzalmaira? Vajjon a békésen fejlődő Franciaország gazdag színei nem nagyobb igézetel voltak ebben az irányban Európára? Vajjon a napoleoni háborúk nem akadályozták-e inkább, mint segített-

ték az új francia gondolatok terjedését? De akár-hogy is volt: megérte-é a történelmi nyereség mindazt az emberáldozatot, azt az emberi veszteséget, melyet e háborúk okoztak?

A patikus segédnek kész felelete van erre a kérdésre:

— A történelmi életben az egyes és a múlt tömegek nem számítanak. Csak az egész: a nemzet, az állam jöhetnek számításba. A francia nemzetnek kellett Napoleon, hogy a forradalmi erők forrongásából egy új, termő életformába jusson át. Ez az eredmény minden betétet megért. A történelem nem szentimentáliskodhatik, sokkal nagyobbra megy a játék.

Fájdalom: nem minden elme tud ilyen cézári profilt kívágni, mint a patikus segéd. És halvány kérdések remegnek föl e súlyos történelmi *filozófia nyomán*. Először is: öröm volt-é a többi népeinek ilyen szörnyű betétekkel járulni a Franciaország új életformájához? Igaz: a francia elmondhatta: — Mi a világ vezetésére hivatott legkülönb nép vagyunk és addig ér a jogunk, ameddig az erőnk. — De vajjon a többi népek asszonyai azért szültek fiakat, hogy ezt a francia öntudatot táplálják a vérükkel? És vajjon a többi népeknek nem volt-e meg minden érdekük arra: hogy ennek az erőjognak a körét minél szűkebbre s maguktól minél távolabbra szorítsák?

Az előbb azt a különbséget hallottuk az Alcapone és a Napoleon finis-sanctificálása között: hogy az egyik önző, a másik egyetemes érdekek

irányában történik. De vajjon: amikor én így az én nacionalizmusom és nemzeti öntudatom az egész világ végzetévé s ha kell, tragédiájává akarom tenni, csupán azért, mert arról a nemzetről van szó: melynek én tagja vagyok: nem mutatok-é embertelenebb és ragadozóbb önzést, mint Aicapone és világnézet-társai?

Azután: tényleg nem számítanak a történelemmel szemben az áldozatok, az emberi szenvedések, a gigántikus arányú tragédiák? Hát mi a történelem, a történelmi élet? Egy borzalmas öncélú bálványisten, melyet emberekkel, sorsokkal, népekkel etetnek? És az áldozatok a megemésztő fogak között kéjes gyönyörűséggel énekelhetik boldogságukat, hogy ilyen fenkölten, ilyen ismeretlen-katonásan, ilyen évfordulósan pusztulnak el? Vagy pedig: a történelem az egyének, a közösségek, a népek, a nemzetek: minden népek és nemzetek életérdekeinek, természetének egységbe szervezése a mindig nagyobb jólét, a mindig szélesebb szociális igazság, a mindig egyénibb és egyetemesebb kultúra irányában? Nem az állam és a történelmi élet végleges csődjét jelentené az: ha nem ezt az utóbbi feleletet választanók?

6.

Van egy tétel, melyet az utolsó évek minden jelensége, minden arca adott bennem össze. Ez a tétel: *Minél inkább kollektív ordítású egy kor, minél inkább lobogtatja az egyedül idvezítő kollektivitás zászlóját: egyedeit, annál féktelenebb*

individuálítás mozdítja. Az étvágy, a hatalom, a félelem korlátlan egyéni mozgatói.

Miért hirdeti a cél szentesítő erejét, az immorálitás és amoralitás minden szabadságát a közösség céljainak elérésében? Mert önmaga életüzletét, melyet a szó és mímelés minden eszközzel a közösség ügyévé kozmetikáz: az amorálitás és immorálitás minden korlátlanságával, lelkiismeretlenségével építi meg. Miért hirdeti az erőt a legfensőbb jognak és szankciónak? Hogy az érdekeibe beszervezett összefogással törtetésében szét tiporhassa a sionhegyi tábla minden törvényét. Miért hirdeti halálos kötelezettséggel egyedül idvezítőnek jelszavait? Hogy az életversenyből kiszoríthassa a lelkiismeret, a tudás és tehetség erőseit. Minden hite, tagadása, vakmerősége, gyávasága, dezertálása és árulása: nyomorultul csakcsupán kis egyéni üzlet — a kollektivitás kirkatában.

Sajátságos: milyen látszólagos paradokszon van a korok és jelszavak közt. A tizenkilencedik század első felének nagy romántikus individuálistái milyen féltékeny gonddal építették meg az egyén jogait a politikában, a szellemi életben és — legalább elméletben — a gazdasági téren is. Ugyanakkor nácionalizmusuk alkotó hit és heroikus hitvallás volt, mely bármely percben hőské és mártírokká nőttette őket. A csodálatos példák ezreit lehet találni erre majdnem minden európai nép történetében a nép minden rétegéből. Ezek az új próféták pedig, akiknek a szája úgy

tele van kollektivitással, mint a görény szája tyúkvérrel, ha kiverekszik a maguk havi zsoldját, szerkesztőségét, vezető állását vagy egyéb zsákmányát: a *kollektivitás* áldozatosabb feladatait szívesen átengedik a nekigurított tömegeknek, vagy a napszámra bérelt zsoldosoknak. És ha egy percre meginog a nagy kollektív konjunktúra, ha egy puska feléjük sül el: mint meglepett farkascorda szedik a lábukat a lehető biztonságok felé s legfennebb egy percre állnak meg, hogy már el-esett társukat felzabálhassák. Sokkal jobban imádják a kollektivitást, mintsem egy olyan értéktől engedjék megfosztani, amilyent magukban tisztelnek.

7.

Az előbb a tizenkilencedik századba néztem át nagyobb lélegzetű példáért. Vajjon nem követtem el halálos bűnt ezzel? Újabb időben sűrű és titkos célú divat a tizenkilencedik századot naponta kétszer a vádlottak padjára ültetni. E vádak szerint a tizenkilencedik század hol a Pandora szelencéje, hol az Antikrisztus százada, vagy más szörnyű alkalmatosság. Azelőtt a történelem csupa dinomdánomos sárgalé volt Hencida és Boncida között. Minden rossz a tizenkilencedik századból gurult elő.

A ma nem alkalmas idő arra, hogy megmutassam: milyen életüzleteknek, milyen politikai lebújoknak miért érdeke, hogy a tizenkilencedik század a lehető legfeketébbre mázoltassék. De kétségtelen: a tizenkilencedik század az emberi

fejlődés s az emberré fejlődés legnagyobb szá-
zada.

Gyönyörű volt az a fiatal hit, az a gazdag életöröm, mellyel e század indulói igyekeztek új világrenddé élni a francia forradalom gondolatait. E gondolatok messzi századokra visszanyúló lassúsággal készültek a történelem nagy laboratóriumaiban, míg bele kerültek a nagy forradalom roppant vetőgépebe. Ez új evangélium legtermékenyebb gondolatai talán ezek voltak:

1. A jog felültetése a világ trónjára. Ez már nem a római jog, nem ilyen vagy olyan részlet-jog. Ez a jog új fogalmazása, az emberi együttélés megszervezésének mindenütt ottevő, mindenütt azonos elrendező, szabályozó, építő elve. Nem francia, nem angol, nem ilyen-olyan jog: egyetemes, mint a levegő, mint az emberi szervezet alapfeltételei. Nagyobb hatalom minden hatalomnál, nagyobb erő minden erőnél s bárhol sérted meg: az egyetemes emberi egyensúly, az egész embervilág szerves rendje, egészsége ellen támadsz s kihívod magad ellen az egyetemes embervilág szankcióját. Ez a jog mintegy megtalált szerves, belső rendje az emberi együttélésnek, a történelmi életnek s minden vétés ellene súlyos szervi zavarokat idéz fel. Voltaképen ez a jog az a valami, mely egyetemes, összefoglaló rendszerben szervezi embervilággá az ösztönök és étvágyak kétlábú állatait. Ez a jog az a csodálatos erő, mely adott esetben nagyobb hatalom egy kínai kuli védelmé-

ben, mint az egész angol világbirodalom hatalma. És az egész angol birodalom az egyetemes emberiség egyensúlya, saját élete örök érdekei ellen véd, ha nem hajol meg a kulit védő jog előtt.

2. A jog tudatosítja *nemzetté* az állam minden polgárát, kiket a vér, a mult, a kultúra, az életérdekek, a földrajzi adottságok stb. közössége évszázadokon át rákészített erre az új termő egységekre. A nemzetek az emberiség sajátos, különarcú történelmi műhelyei, melyek keretében mindenik történelmi közösség a maga egyéni értékeit termi meg az emberi termés nagy gazdagságába. Ez a sajátos termés adja meg az egyes nemzetek értékét. Ezért az állam és a nemzet minden intézményének, egész életrendszerének szervesen s egy nagy gondolat összefogásában fejlesztenie kell a nemzet e sajátos termő és alkotó egyéniségét. Minden nemzet egyformán szent és egyenlő életjoga van. A történelmi jog a legszentebb jog: a hosszú századokon át elvégzett munka joga. Minden nemzet a véráldozat, a gondolat, a munka, a szenvedés, a szeretet sok százados és mindennapi erőfeszítésének eredménye és minden nemzet sajátos termést, különarcú lelket visz be az emberiség életébe. Néha egy maroknyi nemzet több emberi értéket termel, nagyobb szolgálatot tesz az emberiségnek, mint egy sokmilliós behemót-náció. Bármely nemzet elpusztítása halálos intés minden nemzetnek és bármely nemzet meggyilkolása felelőssége minden nemzetnek és meg-rablása az egész emberiségnek.

3. Ezért kell a jog egyetemes uralmába beszervezni minden nemzeteket. Két út áll egy nemzet előtt a maga életének, hatalmának és biztonságának megépítésére. Az egyik: ha az erőt és a számot teszi joggá, más nemzetek életérdekeit eltiporja, földjeit elveszi, népeit uralma alá töri. Ez voltaképpen a régi államok imperiálizmusa és semmiképpen sem a modern *nemzeté*. Ez a módszer egy olyan egyoldalú erőszakrendszerbe szervezi állandóan a történelmi életet: hogy nemcsak folytonosan bombákat gyűjt maga ellen az eltiportak és azoknak a nemzeteknek lelkében, akik hasonló sorstól félnek: hanem beteges szervi elváltozásokat és robbanó elemeket teremt meg a saját népe kebelében s előbb-utóbb történelmi katasztrófára vezet. A jog nagy erkölcsi és emberi tartalmával megalakult modern nemzet a maga létjogában, a saját életérdekei jogcímeiben érti meg a többi nemzetek azonos létjogát és életérdekeik jogcímeit, sőt: minden más nemzet létjogával érzi erősebbnek a saját létjogát. Ezért úgy igyekszik beszervezni magát a többi nemzetek közé: hogy minden nemzet ereje és biztonsága több ereje és biztonsága legyen minden egyes nemzetnek és minden nemzetnek érdeke legyen a többi nemzet minél több ereje és biztonsága. Ez az egész emberiség berendezését jelenti a jog, a termés, az életvédelem egységébe. E kor számára az emberiség egysége épp oly élő valóság volt, mint az első keresztények előtt. De földibb, részletesebb tervű és történelmibb értékű.

4. E kor építette meg az *egyén* fogalmát, jelentőségét, fejlődése, termése, alkotása feltételeit, szerves kapcsolatait a közösséggel. Az *egyén* az emberi termés alapformája a közösség életfeltételeinek meghatározásában.

5. Az *egyén* élettani funkciója a közösség, a nemzet életében adja meg az új kor legeggyetemesebb hatású elvét, melyet minden emberi együttélés, minden emberi termés alapfeltételének, egészségének tart: a *szabadságot*. Éppen: mert az *egyén* az emberi termés alapformája: a közösség legmélyebb életérdeke: hogy el ne tiporjon, meg ne nyirbáljon semmit benne, ami a termés gazdagságához hozzájárulhat. Tehát: a modern nemzeti politikának, jogrendnek és nemzetnevelésnek alapja csakis az integrális, a teljes ember lehet: a minden termő csirájában, minden alkotó lehetőségében szabadon fejlődő és megnyilatkozó *egyén*. Minden olyan törekvés, mely az állam polgárait, az *egyéneket* egyetlen akarat, egyetlen gondolat, egyetlen látásforma kényszerébe akarja belemehanizálni s így a lelki folyamatok egy részét már keletkezésükben elnyomja: egyenlő veszélye, betegsége, megszegényedése a közösségnek és az *egyénnek*. És: szükségszerűen kihívja maga ellen az élet lázadó erőit. *Egyén és közösség különben is nem külön két valóság. Hiszen fajiség, öröklés, közös mult, közös életérdekek, közös kultúra stb. révén: minden egyénben benne van a közösség mint legdöntőbb, legeggyetemesebb meghatározó elem. Viszont: a közösség min-*

den termése az egyén formáiban történik. Az egyetlen valóság: a termő emberiség. És az egyén és közösség szavak más-más oldalról nézve jelentik ezt a valóságot. A termő emberiség higiéniája, termésének alapföltétele: a szabadság.

6. És mivel minden egyén, minden polgár jelenthet vagy jelent bizonyos termést önmagának és a közösségnek: a nemzetélet megszervezésében mindenkinek egyenlően meg kell adni a lehetőséget arra, hogy lehető legtöbb termését megteremhesse. Ez az egyenlőség tanának lényege, tartalma, természetes jogcíme s ez vonja maga után a polgári egyenlőség minden egyéb következményét.

7. A szabadságok és egyenlőségek egységes rendszerbe szervezése voltaképen: a demokrácia. A demokrácia alapelvében tehát nincs semmi olyan örült és pusztító gondolat: hogy az emberek egyenlőek volnának, vagy érdeke volna az emberiségnek, hogy egyenlővé tegyék őket. Ellenkezőleg! A *demokrácia folytonos érték-kutatás, érték-mozgósítás, érték-valorizálás*. Mikor egyenlő lehetőségeket és feltételeket igyekszik szervezni minden egyéni termés számára: örök mozgósítást valósít meg: mellyel az osztály, felekezeti, vagyoni és más megkötöttségektől szabadon a nagyobb és több értékeket termő egyéneket igyekszik a közösség életének legfőbb mozdítóivá juttatni. Ez a demokratikus szabadverseny lényege.

8. E kor sokat gúnyolt misztikuma a harmadik nagy jelszó: a testvériség. A gúnyolódás felü-

letes, olcsó és igaztalan volt. A gúny érveiül rendszeren e kor oly jelenségeit hánytorgatták fel, melyek mindent jelentettek, csak testvériséget nem. De először is: maga az a tény, hogy ezt a jelszót tűzi ki zászlójának a kor, igen sokat jelent, nagy haladást az emberség felé. Hiszen a kereszténység nagy testvérisége és Isten előtti egyenlősége sem tette egyetlen élet-piknik csókos pajtásaivá az embereket. És azért a kereszténység roppant emberi értékét a történelemben senki sem tagadja. Aztán: a kor ezer és ezer tünete tényleg mutatja: hogy ez a testvériség nemcsak jelszó volt, de igen sokakban a gondolatot és akaratot meghatározó élő és éltető hit. Például: a felsőbb osztályok ezrei és tízezrei halálíg tartó hűséggel küzdtek az elnyomott és kizsákmányolt osztályok felszabadításáért Európa igen sok országában. Vagy emlékezni kell: hogy mozdult Európa ifjúságának egy része, életét is felajánlva: a görög szabadság kivívására. Vagy: milyen egyetemes visszhangot vert fel Magyarország világsi tragédiája az egész világ lelkiismeretében. Különbén is: ez a misztikus jelszó a kor külpolitikai és belpolitikai gondolatrendszerében pozitív életformáló tartalmat kapott.

9. E fiatal életörömű kornak egyik legheroikusabb és legszebb vonása: a szellem, a gondolat, a tudás, a kultúra: a lélek mindenk fölé helyezése. Valóságos vallásos hittet hisznek a szellem, a tudást megváltó erejében s a tehetséget, a géniuszt, a tudás a legmagasabb emberi rangnak látják, valóságos felségjogokkal ruházzák fel.

A gondolat számukra az egyetemes Haza, ahol minden vérű és nyelvű ember honfitárs lehet, mely minden ellentétet felold s az igazság, a szépség, az emberség korlátlan nacionalizmusába egyesít mindenkit.

Kétségtelen, hogy e kor uralkodó gondolatai a történelmi kor legelejétől fogva lappangó vagy nyílt készüléskben voltak. Mert e gondolatok az egységes, termő emberi együttélés örök alapfeltételei. Hogy aztán a század végére mégis minden, vagy majdnem minden megromlott, az nem e gondolatok hibája. Hanem: a hiányos vagy torz megvalósítás végzetes következménye.

Egy idő óta külön törtető érdekek és vakul örjngő étvágyak ezeket a gondolatokat állítják a történelmi vádlottak padjára. Itt — s különösen a mai napokban nem térhetek ki e kérdés fejtegetésére. De merem állítani: érveik igen kurta-lélegzetűek s történelmi filozófiájuk meglehetősen albinos állapotban van. Nem a demokrácia a felelős a következményekért. Hanem az a tény: hogy ez a kezdő kísérletű demokrácia sok tekintetben meg volt hamisítva vagy kijátsszva. És legfőképen: hogy nem volt az élet minden terén intézményesen biztosítva. Nem a szabadság elvében volt a hiba, hanem abban: hogy a szabadságok nem voltak egyetemesen megszervezve és intézményesen biztosítva. Nem a liberálizmusban volt a hiba. Hanem abban: hogy a liberálizmust nem szervezték szociális élettani teljességére, nem védtek intézményesen s engedték, hogy illiberális

étvágyak hódító tankje legyen. Nem a szabadverseny gondolata volt a végzetes rossz, hanem: hogy nem szervezték meg e verseny intézményes biztosítékait, hogy ne semmisítse meg önmagát egy minden verseny szabadságát eltipró zsarnoksággá az élet minden terén. A nagy francia forradalomnak nem csődje előtt állunk. Hanem: egy új, egészségesebb, emberibb és igazságosabb életrendbe újíto nagy válságánál. Különbén érdekes: azok üvöltének lehangosabban a francia forradalom és a demokrácia ellen, kik a felhánytorgatott hibák hevenyállapotaiból születtek.

8.

És most térjünk vissza az új konjunktúrákra felfakadt kloákák miazmás filozófiájához: — A politikában, a történelmi küzdelemben nincs morál, a jog holdkóros fikció: az erő az egyetlen valóság. — Teljesen ilyen bölcsességgel mondhatjuk: — Az orvostudományban nincs morál, nincs életjog: a honorárium az egyetlen valóság. — Vagy: — A mészáros üzemben nincs morál, nincs becsület: a nyereség az egyetlen valóság stb. stb.

Az emberi és emberies szempontokat nem is említjük. Hiszen bizonyos politikai lebújok hársányai ezt gyengeelméjűségnek hirdetik. Tehát nem azt mondjuk, hogy a kötelességtudó, az emberi orvostudományban, hanem: igenis: az *okos* orvostudományban van morál. És az *okos* mészáros üzemben is van morál. Mert a tágabb idő

összefogásában mégis csak a morális orvostudomány, a morális mézárosüzlet a legjobb üzlet.

Igy van ez az élet minden terén. És még igyebbül így van ez az élet minden terét egybefoglaló politikai építésnél, történelmi életnél is. Természetes: hogy a morál nem befejezett, örök időkre kész valami. Hanem: az emberi adottságok s az emberi együttélés összes viszonylatának egybehatásából folyton és végtelenül fejlődő folyamat. Természetes: hogy a történelmi és politikai életben mindig szerepelt rengeteg amorális és immorális tényező, néha nagy hatalmi sikerrel. De mióta hiradások vannak az emberi együttélésről, kisebb-nagyobb arányban, félénk bújjással vagy nyílt lobogóval: mindig megvolt az a törekvés, hogy ez együttélést valamilyen morál, valamilyen jog termő egészségébe szervezzék. És azok a korok, melyek eltávolodtak e törekvéstől: beteg korok voltak és lefelé zuhanást jelentettek az emberiségnek, a nemzeteknek. Az amorális, az immorális, a pusztá erőre épített történelmi tényezők, bármily hatalmi sikert értek is el, vagy talán: minél nagyobb hatalmi sikert értek el: katasztrófát készítettek elő önmaguk és legtöbbször ama történelmi közösség számára is, mely hatalmi törekvésük alapja volt. Még pedig két okból: 1. Mert az ilyen tényezők beteg elváltozásokat idéznek elő az egész történelmi közösség szervezetében. 2. Mert kihívják maguk ellen a környező világ egészséges védőösztöneit.

9.

Az eddig mondottakban, látszólagos-rapszódikusan, de nagyon is egy mély egység diktálása szerint: felidéztem bizonyos képzet-csoportokat, meglöktem bizonyos irányokba a gondolatot. Tettem céltudatosan, azokért, akikről e kis tanulmány címe szól: az éjszakában tántorgó lelkekért.

Azt állítottam: az emberek óriási átlagának a közélet ad tartalmat, irányt, morált: lelket. Most millió és millió szemben könyörög, sikolt, üvölt a történelem fergetegébe kapott lélek: S. O. S!

Mit kell tehát tennünk?

Az egész közéletet s a politikai megszervezés, küzdelem és építés minden tényét úgy kell megvalósítanunk, hogy az a lelkeknek, a nemzet egycmének határozott tartalmat, kitűzött irányokat és célokat: az egyén életét a közösség életével összefogó élethitet és életprogramot jelentsen.

Nagy baj, hogy szellemi életünkben hiányzik — most itt mellékes, kiknek a hibájából — az a megszervezett, állandó, pártoktól és érdekszövetségektől meg nem határozott vizsgálata a közelmúlt közéleti, politikai jelenségeinek, ez a mintegy állandó, éber történelmi önmagunkra nézés, mely a jelenségeket a ható tényezők összességében mutatná meg. Például: az összeomlás pillanatától kezdve addig a percig, amikor ezt a sort írom: az a legtragikusabban feltűnő s legvégzetesebb jelentésű tünet: hogy magyar emberek ezrei, akik pedig forró, elszánt megmozdulásban és ezer győ-

kérből érezték a magyar sorshoz kötöttnek magukat, sőt talán éppen az ilyenek leginkább: olyan minden ellenállás nélkül sodródtak *balra és jobbra* olyan törekvések áramába, melyekben idegen ádáz étvágyak, gonosz orvtörekvések támadták létünk, nemzeti egyéniségünk, jövőnk minden biztonságát. És mi — teljes megokoltsággal — kiáltottuk a hazaáruló, a bérgyilkos, a gazember szavak irtózatos ítéleteit és döbbentünk, és dühöngtünk és fájtunk. De nem kérdeztük: mi ennek a történelmi szörnyűségnek a magyarázata, milyen szervi folyamatok idézték elő ezeket a borzalmas hullafoltokat.

¶Pedig, eltekintve az egyéni romlottság egyes eseteitől, a felelet egyszerű és cáfolhatatlan. Ezek a szomorú, hullott lelkek: kerestek. Kerestek valamit, amit a magyar közélet, a magyar politikai élet nem adott, nem tudott, vagy nem akart nekik adni. Egy hitet, egy élettartalmat, egy célt: melyben egynek érezhetik magukat egész fajtájuk, egész nemzetük életével s úgy fejthetik ki legteljesebbre egyéni erőiket, úgy élhetik meg legszélesebb sugárzással, legmozdítóbb erővel énjüket: hogy a faj, a nemzet életének is legtöbb védelmet, legtöbb jövőt jelentenek. Ezek a szerencsétlen magyar sejtek azért betegültek az egész szervezetet támadó halálos folyamatokká: mert nagyon is az egész szerves részének érezték magukat és mert az élet és a vágy mozdította őket: hogy az egész szervezet megnőtt ereje legyenek. Annyi betegség, bűn, az ifjúság nagy részének és annyi

magyar lélek végzetes elcsuszamlásának ez a szomorú magyarázata. Kerestek: és odamentek, ahol el tudták velük hitetni, hogy meg is találják azt, amit keresnek. Ki adott látást nekik, ki adott tanítást nekik: hogy meg tudják látni és ítélni: hogy a nemzetire festett szavak, a túlmagyarrá hadonázott mozdulatok mögött idegen átvágyak, pusztító akaratok támadnak a magyarság életére?

Kétségbeesésre nincsen ok. Új, megtárt ablakokon át az élet nagy ígéretei jönnek a sokszor kiszüretelt magyarság felé. A tragédiákból, a romokból, az eltántorodott lelkek tört életéből egy mérhetetlen arányú könnyörgés tárja karjait a magyar jövő felé: — Ó, vezetői a magyar sorsnak, múltó urai a multhatatlan magyarságnak: szakítsatok a múlt vaklátású, beteg hagyományával, mert zörgetnek az új ítéletű napok s a bíró az ajtó előtt áll. Ne az az életölő ige szálljon a magyar munka egyetemes tömege felé: — *ne politizáljatok, dolgozzatok!* Hanem: igyekezzetek egy széles ölelésű, messzi jövőbe néző politikába szervezni be minden magyar belátást, magyar öntudatot, magyar törekvést, hogy dolgozásuk minden mozdulásának éppen az így kapott lelki tartalom és élethit adjon lendületet és közös irányt: egységet. Pozitív lélekformáló, iránytszabó, életvallásos, folyton mozgósító tartalmat kell adni ennek a mondatnak: magyarok vagyunk. A digidugi, susi-pusi, sugdosó, elbújó, zseb-machiavelli-ségű. kis kiválasztott középosztályú nyílt vagy

titkos társaságok écáira támaszkodó politikák ideje lejárt. Életem feladatai ráhívtak, hogy a nemzet minden rétegét nyitott szemmel olvassam. És a szemeimben és füleimben kételkedésig képedtem el, hogy a felsőbb középosztály tagjai és éppen az ilyen egybejuhosodások vezetői általában milyen döbbenetes távolságban állanak a politikai építés s a nemzeti problémák ismeretétől, meglátásától. Egyetemi tanároktól, magas miniszteri, tanügyi, orvosi, stb., stb. személyektől hallottam olyan naivságokat, tapasztaltam olyan vaklátást, melynek példáit hiába idézném ide elhitelésre. Viszont a munkásság, a parasztság és néha a legalsó középosztály körében annyi egészséges látást, szerves megértést találtam, hogy ki merem mondani a tételt: *a nemzet egészséges életösztone, élet, jövő felé vezető történelmi érzéke a nemzeti munka nagy tömegeiben van.* Mit jelent az, ha a magyar ember „nem politizál“?

Ezt: Hogy nem törtődik fajtája, nemzete sorsával, mely önmagának és gyermekeinek is a sorsa. Hogy nem igyekszik tájékozódni: melyek önmagának és a vele egy munkakörben dolgozóknak az állam életrendjében biztosítandó életérdekei s milyen jogokkal és kötelességekkel, milyen szervezkedéssel és óvatosságokkal kell úgy bekapcsolódnia a magyar közösség életébe, hogy a viszony munkakörének és a nemzetnek egyaránt a lehető leggyümölcsözőbb legyen. Hogy nem igyekszik megismerni a magyarság életproblémáit, életérdekeit, a felmerülő jelszavak gyakor-

lati értékét, történelmi jelentőségét és minden következményét. A kulturális, gazdasági, szociális élet jelentőségeit, lehetőségeit és azt, hogy ő, családja, munkakörének vagy községének, hitközségének stb. emberei hogyan, milyen hozzájárulással kapcsolódhatnak be ebbe az életbe, hogy államnak és egyednek, nemzetnek és csoportnak a lehető legtöbb anyagi és lelki hasznot jelentsenek. Hogy milyen a magyarság külső és belső helyzete, külső és belső veszélyei, megmaradásának alapfeltételei, szerves céljai és az ezekhez vezető utak. Hogy mik voltak a magyarság 1867. óta bekövetkezett szenvedéseinek, veszteségeinek, szociális és gazdasági hátramaradottságainak, egyéb zavarainak szerves okai és melyek a jóvátétel, az egészség és megújulás útjai stb., stb.

Mindezzel nem törődik, mindez iránt nem érdeklődik. Hanem: végzi a maga pénzkereső robotját az örök ma baromi elhatároltságában. És saját örökebb sorsától, családja, gyermekei sorsától, faja, nemzete sorsától elközönyült, elfásult, elijesztett lelke azzal bujik el az emberi és magyar felelősség nagy hívásától; hogy vak bizalmat színlel azok iránt, akiket a politikai lutri kereke pillanatnyira a magyar sors intézőivé véletlenül. Vagy pedig vakon hisz az első ujságnak, mely kezébe jut s amelyet a kenyér, előleg, feltűnés és ezer más szörnyű meghatározottságától feltételezett ujságírók, fájdalmasan, reménytelenül ujságírók írnak. És végül, ami a legirtózatosabb: egy megingatható percében teljes lélekkel lódul a leg-

első kortes vagy agitátor rohanó szófertelmei után, akiket talán egy börtöncella megnyitása, vagy egy tébolyda ápolóinak kötelességmulasztása szabadított politikai tényezőkké.

Az a „politizálás“, amelyre tényleg minden becsületes emberi ember tilalmat mond: a voksvadászat és voksbiztosítás vad szótivornyai, a mániák, esendőségek, alkoholista hajlamok bűnös kihasználásai törtető politikai étvágyak érdekében, a hazugság, rágalom és lázítás lelkiismeretlen fegyverei, az üres szócséplések csak is ott és addig lehetségesek: ahol és amíg a nemzeti sors intézői a „*ne politizáljatok!*“ állásfoglalásába ridegülnék és meddősülnek a nemzeti munka egyetemese tömegével szemben. Ahol a nemzet nagy egészének nincs meg a maga szerves, mély, az élet minden terére kiható, a múltat, jelent, jövőt egyetemes életprogramba összefogó politikai neveltsége.

Ezt a nevelést azonban nem adhatják meg a rádiószózatok, melyeknek szükségességét különben sok esetben nem tagadom. Nem adhatják meg hatékonykodó külsőségek, díszlet és szavalókórus kölcsönzésekkel a jó öreg bolsevista színház kelteiből. Nem adhatják meg pontokba tömörített nemzeti bölcsesség-tojások, melyeket egy mitológiai anyastrucc fölényes biztonságával sofortozunk a lelkekbe, nem adhatja meg ingyen egyenruhaakció törekvő és ajánlkozékony ifjak számára azzal a hosszú aranyrojtú fekete nyakkendővel, mely a legfiatalabb arcnak is Entreprises des Pompes Funèbres jelleget ad. Nem adhatják meg

áhitatos kereszténykés tanácsikák, bölcs morális mondatkák, édes és szüzi okosságú közmondások és haj-Rákóczi-Bercsényi-Bezerédy-s honfi gurgulák. De nem adhatják meg a derék főispánok, a jeles alispánok, a buzgó főszolgabírák, a lelkendező szolgabírák, frenetikus főjegyzők, az ámokfutó segédjegyzők sem. Adminisztrációs mehánizmusból sohasem lesz egy nemzet politikai öntudata, ismerete.

Mióta Ádám belekosztolt Évával abba a végzetes következményű batulalmába: sok minden történt. Istenek haltak meg, birodalmak omlottak össze, Cézárok lettek menu à prix fixe a férgek kifőzőjén. Minden mult, tűnt, változott. De egy valami örökül változatlan maradt. Soha, sehol, semmilyen irányban, világnézetben, pártban: nem kezdték a házak építését a ház legfelső emeletével és nem azt hagyták utoljára, hogy a már megépített többemeletes házat bebiztosították a földbe mélyülő alapokra. A *nemzetházat* csakis a nemzeti munka egyetemes tömegében, a parasztság, munkásság, szellemi munkások sok milliós rétegeiben szélesen megalapozva lehet felépíteni a jövő végtelen lélegzetű horizontjáig.

A háború összeomlásának és a kommunizmus bukásának két történelmi pillanata sok tanulságot adott, melyeket még a legtöbb szem nem tud meglátni. De van e két történelmi percnak egy olyan egybehangzó tanulsága, amelyet semmilyen magyar Vazul nem tudhat meg nem látni, meg nem hallani. Ez a belénk döngő tanulság ez:

— Az a nemzet, melyet a politikai nevelődés lehetőségeitől távoltartottak, ahol nincs meg minden társadalmi rétegnek a maga orgánikus érdekű politikai szervezettsége, ahol nincsenek minden polgár öntudatába beépítve a nemzet életérdekei, céljai, ahol a polgároknak nincs összefogó ismeretük a nemzet külső és belső helyzetéről, veszélyeiről és lehetőségeiről, ahol a nemzet biztonsága, védelme nincs beszervezve a polgárok legszélesebb látókörű önzésébe, hanem: hanem az egész nemzet sorsát csak a pártpolitika technikájával, mechanizmusával intézték: az a nemzet egy történelmi földrengés első lökésére mozaikra hull össze s napok alatt könnyű zsákmánya lehet bármely céltudatos idegen étvágy uralmi szándékainak.

Mi nem vagyunk Európa megtört történelmi ágyrajárói, akik mindig csak meglapulva, egy pár kiválasztott ember sugdosásában intézhetjük sorsunkat, építhetjük történelmi életünket. Egy nemzetnek sincs több jogcíme az európai élethez, mint nekünk. Mi tudtunk itt, Európa legnehezebb pontján, először a történelemben: egységes arcú történelmi műhelyt, sajátos kincsű kultúrát megépíteni s századokon át jelentettük Európa állandó védelmét. A történelem adós nekünk s mi nyugodt öntudattal követelhetjük a fizetést. Mi földet, kenyeret, védelmet adtunk minden bezörgetett éhesnek. Mi egyetemes kultúrát adtunk minden elkorlátolt törzsi horizontnak. A magyar egyenlőség nagylelkű rendszerében mi támogattuk

emberré, az európai és magyar kultúra tagjává a töredék fajok törzs-embereit.

Most végre ránk dőnget a történelmi perc, hogy önmagunk iránt is jók legyünk. Kitúrva, ki-maszlagolva az élet legelemibb érdekeiből, majd-nem hazátlanná magánosulva saját hazánkban: a magyarság egy új honfoglalás nagyszerű feladatai előtt áll. Engedni kell, hogy a legszélesebb, leg-részletesebb politikai tájékozódás folyamataival megindulhasson a magyarság nagy tömegeinek politikai, szociális, gazdasági, kulturális szervez-kedése, nem fenkölt erkölcsi és keresztény mon-datkák, nem tartalom nélküli nagyon magyar cínkés „*mozgalmak*“, hanem: a nemzet és a nép-rétegek, a közösség és az egyén reális életérdekei alapján. Egy nagy, az élet minden terére kiter-jedő, egységes gondolatú magyar ideológia, ma-gyar életprogram hozza egységes öntudatba a magyar történelmi műhely minden munkását.

Az, aki ezeket a sorokat könyörgi a magyar lelkek elé: egész életét a magyar ideológia, e ma-gyar életprogramm megépítésének szentelte. És az áhítatos felelősségérzet, a vérré, egyetlen moz-dító akarattá lett hit hitével hiszi, hogy azokat az alapvonalakat jelölte meg, melyek minden ma-gyar megmaradás, minden magyar építés elkerül-hetetlen feltételei.

Életem nagy eredménye és minden mult szen-vedésem jutalma volna, ha a magyar sors mai intézőit, akik oly nyitott szemű gonddal és bölcs

körültekintéssel intézik a magyar sors érdekeit Európa mai viharában, meg tudnám győzni fel-fogásom helyességéről. Ha a mozaikra tört magyarságot, a széttántorgó, ártalmas szelekbe kapott vagy közönybe fásult magyar lelkeket egy egységes magyar öntudatba tudjuk összefogni: mely teljes politikai neveltséget, határozott tartalmú életprogrammot és célkitűzést jelent: olyan erőforráshoz juunk, mely egy új, egészségesebb és igazságosabb magyar élet minden reményére feljogosít.

Az ifjúság és a középosztály mai szervezethei általában nem sokat jelentenek és igen sokszor nagyon rosszat jelentenek. Ezt könnyű volna kimutatnom, de a mai napokat nem látom alkalmasnak az ilyen megidézésekre, melyek néha tetemrehívások. Egészen új, széles alapokon s tisztán a magyar lelki és fizikai adottságok alapján kell megépíteni a magyar öntudatot a nemzet egyetemes rétegeiben.

A sok szenvedés és áldozat után eljuthattunk annak meglátásához: hogy az önzésnek: saját és hozzánk tartozóink érdekei megszervezésének és védelmének igazi útja az: ha minden magyar minden magyarban igyekszik biztosítani a maga és gyermekei boldogulását. Elérkeztünk a magyar szolidaritás hősi korához.

És élheti-e valaki szebben és teljesebben emberré magát: mintha egy rokontalan, kis számú, de dús kincsű jogaiba, érdekeibe, jövőjébe építi be a maga életét? A történelem újra mutat és hív.

És a magyar Vazul visszanyerte szemei látását s füleiből kihulltak az ólmok, melyekkel ellenségei megsüketítették.

Rákóczi-tér, 1939. november 25.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HOGYAN TANITOTTAM ÉN?

Ismeretes: hogy: bizonyos munkakörök el-
látóit a közvélemény határozott jellemző vona-
lakba tömörített típusokká általánosítja. Ez azt
jelenti: hogy az illető munkakör egyedeit való-
sággal nem közvetlenül látja meg, egyéni voltak
ezer mélyebb vagy felületesebb különféleségeiben.
Hanem: azon a típuson keresztül, amely az illető
munkakör egyedeiről a köztudatban van. Egy
sajátos *harmonia praestabilitáról* van itt szó.
A közvélemény embere nem az egyénről kapott
jelenségekből állítja össze annak lelki képletét.
Hanem: az élet millió folyamatából folyton-foly-
vást összetevődő sajátos emberi valóságot apriori
belespanyolcsizmázza abba a képletbe, melyet
hosszú időn, néha évszázadokon át közszájon
forgó anekdóták, irodalom, művészet, elfogultsá-
gok, előítéletek és: az illető foglalkozással tény-
leg könnyen és sokszor velejáró jelenségek hoztak
létre a köztudatban.

Az is érthető: hogy ilyen típusképletek csak
bizonyos foglalkozási ágak embereiről vannak.
A köztudatban nincsen: *a* zálogházi becsüs, *a*
gazdasági felügyelő, *a* kir. közjegyző stb. De van:
a tanár, *a* baka, *a* pap, *a* katonatiszt stb. Miért?
Bizonyára nem azért, mintha az első csoport fog-
lalkozásainál, ha talán kisebb mértékben is, nem

fejlődhetnének ki a mesterséggel könnyen és sokszor velejáró közös vonások. Hanem: a második csoport foglalkozási ágai annyira belenyulnak majdnem mindenki életébe és a közéletbe, alkalmazottjaik annyira kikerülhetetlenek a mindennapi élet valóságában, egyedeikhez az érdek, a haszon és a kár annyi érzelmi velejárója fűződik mindenkiben: hogy e foglalkozási ágak ellátói rendkívüli mértékben jutnak a figyelem, az érdeklődés, az emlékezés formálásába.

Ennek a ténynek tudatában volt az a nagyon karcsú, ötvennyolc-kilós, lobogó szókeségű, nagyon eleven és nagyon álmodó, nagyon szociábilis és nagyon magános, megjieszthetetlen bátorságú és messzelátóan félénk fiatalember: aki ezelőtt harmincöt évvel Szabó Dezső névvel indult meg a középiskolai tanárság nagy elhivatására. És elhatározta: hogy nem a foglalkozása fogja megformálni őt, hanem: ő fogja megformálni a foglalkozását.

Ez az elhatározás nem a fiatal egyénkedés feszengeése volt nálam. Én akkor már, nehéz csaták és mélyreható beelátások után: túl voltam a múlt századvég egyéni és egyénkedési 'házán, melyet a Stendhal-Nietzsche igézetek s a századvég irodalmi és művészi anarkiája teljes virulenciájára fokoztak. Sőt: akkor már bennem, talán elsőül Európában, nagy felmozdulások történtek Nietzsche végzetes igézetű, könnyen félreérthető és irtózatosan félreértett übermencs-rapszodiái ellen. Mert már akkor éles-tisztán láttam: hogy

micsoda veszélyt jelenthet a Nietzsche-igézet az egyénnél a közösséggel szemben és a közösségnél az egyénnel szemben.

Nem: ebben az elhatározásban nem volt semmi félszeg egyénkedés és egy szikra félelem sem volt a tanár-típusba esés komikumától. De nagy tévedésnek tartottam — és ez a látás egész tizenötévi tanári működésem meghatározta —, hogy én magamban az élővé és életre nevelendő gyermekeknek egy sehol és soha nem létező emberkivonatot adjak, mely a közoktatási hatóságok telekkönyvében „a tanár“ címkéjét viseli. Egy emberkivonatot, mely csupa pedagógiai kiválóságokból áll és semmi egyébből. Az volt a gondolatom és ezt ma sem tudnám megtagadni: hogy az iskolában a fiatalok életlátását és életérzését nem egy lehetetlenre szűrt élet és nemlétezővé szűrt emberek mesterséges és mesterkelt ábráival kell megteremteni. Hanem: a millió és millió folyamatban, jelenségben egymásra ható élet s a millió folyamatból, ellentétekből és gépiességekből tökéletlenségekből és kiválóságokból összetevődő ember lehetőleg teljes megláttatásával.

Mielőtt előadnám tanításom és nevelésem elveit és ösztönös megnyilatkozásait: ki kell jelentenem: magam sem tartanám kívánatosnak: hogy valaki tanári működésem legtöbb eljárását egyetemes pedagógiai elvekké tegye. Azt hiszem, ha valaki erre tévedne: veszélyes torzításokba eshetnék. Ez eljárások jelentékeny része annyira belőlem való volt és annyira az én sajátos erőimmel

volt kapcsolatban: hogy más élettartalmú és lelki összetételű tanárnál a legjobb esetben kómikumot, de valószínűleg: igen súlyos visszásságokat eredményezhetne. És hogy itt mégis előadom, annak az az oka: meg vagyok győződve, hogy gondolkodó és lelkiismeretes tanárra elolvasása csak haszonnal lehet.

Tanári pályám egy igen szerencsés előtapasztalattal kezdődött. Mint az Eötvös-kollégium tagjának: negyedéves koromban be kellett járnom tanítást tanulni a *Minta-gimnázium* előadásaira. Így egy teljesen megbízható, részletes és döntő megmutatású példát kaptam arra: *hogy hogyan nem szabad tanítani.*

Hogy a mai *Minta-gimnázium* milyen, hogyan tanít és hogyan nevel: nem tudom. Így a következő sorok csakis az akkori állapotokra vonatkoznak, melyeket saját tapasztalatomba undorodtam be egy keserves félév alatt. Azért mondom csak félévet, mert a második félévben megszöktem e sajátos beteg pedagógia áldásaitól. És az Eötvös-kollégium derék igazgatója, aki tudta, hogy engem legjobb a magam fejlődésére hagyni, elnézte ezt a szabálytalanságot.

A *Minta-gimnázium* — a *Minta* szónak itt egy sajátos negatív parancsoló jelentése volt, — ebben az időben egy szűk horizontú, betegül racionálista pedagógiai szekta markában, igen szűk markában volt. Ez egy nem nagyon jelentékeny, és semmiképen sem eredeti Kármán nevű pedagógust kent házi istenévé s az egy dogmájú szűk

elmék minden kárát rászabadította erre a szerencsétlen iskolára. Abból az igen régi elvből indult ki: hogy az ismeretek tételeit a gyermekek ne készen kapják, *passzív* befogadással, csupán emlékezetüket gyakorolva. Hanem: a már megszerzett képzetek ügyes csoportosításával induktív uton ők maguk *aktíve*, mintegy alkotólag juszanak el a tanár vezetése alatt az új és új eredményekhez. Hogy így, mintegy állandó szellemi mozgósítással elérjék a középiskola egyik legfőbb célját: a rendszeres gondolkodás megtanulását.

Ez a kitaláltató, rávezető módszer a maga helyén éppen olyan jó lehet, mint amilyen pusztító és káros, ha egyedülidvezítő módszerré teszik. De teljesen érthetetlen: hogy egyetemet végzett s magukat pedagógusoknak pódiumozott egyének miként tudják ezt az eljárást egyetemes és egyedülidvezítő tanító módszerré kergülni. Szinte képzelenségnek látszik, hogy lélektani és filozófiai diszciplinán átkényszergett elmék, vagy legalább is elme-félék, elmeszerúségek ne lássák meg a következőket: Először is: a gyermek nem egy dimenzió, logikai cérnaszál vagy geometriai vonal, mely a világot csak csupán a logikai műveletek keretében veszi magába, teszi magáévá. Az emberi lélek, az emberi termés meggyilkolására tör az: aki nem a természeti adottságaiban integrális embert, a minden termő, alkotó lehetőségében teljes test-lelket teszi a nevelés, az oktatás alapjává s az emberi lelket csupán logikai mehanizmussá igyekszik koldusítani. Szellemi, lelki gazdagodá-

sunk, fejlődésünk óriási része *nem* logikai úton történik s legfennebb csak később kerül logikai elrendezésbe a megszervezett elemek egy része. A helyes nevelésnek és oktatásnak tehát egyenlően kell törekednie minden emberi lehetőség, minden lelki képesség fejlesztésére. 2. Éppen: mert a megismerésnek, a lelki elemünkké hódításnak csak egy része történhetik logikai úton: gondosan át kell gondolni: hogy melyik tantárgy, vagy melyik tantárgynak milyen része alkalmas az ilyen logikailag rávezető, kitaláltató módszerre. Tökkelütött hülye pld. az: aki az irodalmat is így akarják tanítani. A szépet csak szuggerrálni lehet, a millió folyamatban történő humanumot nem lehet logikai formákba belecsonkítani.

Azonkívül sok más baj is volt e körül a Nehogy-így-taníts-Mintagimnázium körül. Mert a múlt pedagógiája tényleg sokszor túlzásba vitte az emlékezet-fejlesztést, a könyvnélküli tanulást: ezek a szűk horizontú, egy dogmába soványult pedagógiai csodarabbik tudatosan elhanyagolták az emlékezet fejlesztését és gyakorlását és véres szemű ellenségei voltak a könyvnélküli tanulásnak. Ez megint az elfogult és hiányos lélektani ismeret pusztítóan káros ostobasága volt. A könyvnélküli tanítás egyik legfontosabb, döntően szükséges eleme a tanításnak és nevelésnek. Először is: vannak ismeretek, így pld. a nyelvtan, a történelem stb. igen sok eleme, melyet csak így tehetünk magunkévá. Azután a roppant humanumot

és szépséget jelentő versek, dalok stb. könyvnélküli tudása olyan állandó lelki érték, mely az egész életet beszínezi s egész élete folyamán emberebbé teheti az embert. Hányszor volt könnyebb az élet szomorúsága, a küzdelem terhe: mert a meggyúlt bibiket be tudtam rakosgatni Horácius, Szt. Ágoston, Kempis vagy Pascal egy-egy mondatába. És magánosságaim nagy sivatagjaiban hányszor volt végtelen vigasztalás és új magasságokba lendülés: mert Homérosz, Vergilius, Dante, Vörösmarty, Petőfi stb. széles szárnyú versei suhantak át lelkem beárnyékkolt völgyei fölött.

De mindenek előtt: az emlékezet idomított, mindig riadókész *akarat*. A könyvnélküli hatalmas nevelése az akaratnak. Akinek nincsenek éles határvonalú, bármikor tetszés szerint felidézhető képzetek, akinek nincs gazdag, üzemképes képzetraktára: annak határozott akarata sincs. Természetes: meg kell válogatni: mit jelölünk ki könyvnélküli tanulásra. De: a könyvnélküli tanulás nem csak az ismeretszerzésnek, hanem a jellemképzésnek is hatalmas tényezője. Egyébiránt érdekes: több Mintában végzett *jeles* tanulót volt alkalmam ismerni. Kivétel nélkül: negyedannyit sem tudtak pld. a latin nyelvből, mint a mi régi módszerű kolozsvári református gimnáziumunkban hármas osztályzattal végzett tanulók.

Azután: az Igy-ne-tanítás-Mintagimnáziumba általában milliomos csemeték vagy a felső középosztály dédelgetett hajtásai jártak. Túlnyomóan

olyan gyermekek, akiknek az otthoni környezet bőséges kulturális rákészülést jelentett. Sőt: olyan gyermekek, akiknek minden nyílásánál egy magántanító állott s minden lehető rávezetősdiire előre dugta beléjük az eredmény-kupakokat. Alig lehetett kacagás nélkül megállani, amint ezek a konkluziókkal előre túltömött fickócskák vigyorgva hagyták a tanárt szabályszerűen verejtezni a képzetkapcsolásokkal és gyönyörű menetű rávezetésekkel, mikor az eredmény már régen a zsebükben volt. — Hadd szolgálja meg a fizetését! — mondta a vigyorgásuk. Egészen elképesztő: hogy olyan iskolában véltek egész életre szóló *mint*-tapasztalatokat adni a fiatal induló tanároknak, ahol olyan viszonyok voltak, amilyenek az ország semmilyen más intézetében fel nem találhatók.

De ami legjobban beledúlt az egészséges ember anyagcseréjébe: az a undorító nagyképűség volt, az a kiválasztottra kent bóherség, mellyel ezek a pedagógiai kegyeszeresek megáporították az egész intézet levegőjét. Mindenik olyan arccal hordta magát, mintha kiválasztott tan-Diána volna valamilyen herbárti hattyú annunciációjának gyönyörűsége befogadásában. E nagyképűségnek, e pedagógia preciozitásnak egyik legpusztítóbb butasága az a kirakatos túlkímélet, valószínű babusgatás volt, mellyel a gyermekeket nevelték. A régi iskola egy percre sem felejtette el: hogy a valószínű élet nyers és könyörtelen harcára neveli a gyermekeket és ifjakat és igye-

kezett lehető sokoldalúan ráedzeni a fiatal lelkeket erre a küzdelemre. Lehet: hogy ezen a téren némely eszközével túlzásba ment, de ez nem ok arra: hogy a másik, sokkal veszélyesebb következményű irányban menjünk túlzásba. Csak-hogy éppen kölnivizes vattába nem pakkolták a tanulókat. Egy tízpercen a folyosón beszélgettünk mi, kezdő *kocák* (gyakorlatra berendelt okleveles fiatal tanárok vagy tanárjelöltek) és az intézet egy néhány tanára. Egy konzulnak harmadosztályos gyermekét tárgyaltuk. Én kedélyesen jegyeztem meg: — Bizony, elég csintalan a kis pasas. — Erre a pedagógiai főcsodarabbi égnek fordította szemeit, karjait pedig rémülten bökte a világ fedele felé. — Kedves jelölt úr, kiáltotta fájdalmas kétségbeeséssel, hogyan lehet pasasnak nevezni egy gyermeket?! Hiszen a gyermek *res sacra!* — Erre én mézédésen válaszoltam: — Én pedig ezt a res sacrát nyakonvágom, ha velem szemtelenkedik. — Mély csend lett. Napokig úgy néztek rám, mintha az édesapámon kívül két mostoha apát is lemészároltam volna.

Csoda muri volt, mikor az első vagy második osztályba bejött egy pocakos, nagy harcsabajuszú herbárti felkentség s ezekkel a kis pesti csirkefogókat „önök, *gyermekeim*“, — vagy pláne: „önök, *uraimnak*“ szólította. A fiúk köldökükig vigyorogtak és hátra, hátra kacsintottak nekünk, néma áldozatoknak, akik vérző hallgatással szenvedtük ezt a tan-pacsuli szagot. Ezek a Kármántól károsodott kár-Manók még azt sem

tudták, hogy a francia *vous*, vagy az angol *you* az esetek jelentékeny részében magyarul annyi, mint: *te*. Mindig tapasztaltam: hogy a szemüveges, doktorális és magántanári ostobaság a legirgalmatlanabb ostobaság.

Aztán: néha megajándékoztak bennünket szíves tanácsokkal: hogyan viseli magát egy *igazi* tanár az iskolán kívül, a társadalomban. Szegényeknek a valóságos és különösen: a vidéki élet-ről egy hajszállal sem volt több fogalmuk, mint a gyermeklélekről. Ezt a nemes irányítást leginkább egy öreg fóká végezte, akinek párálízis batyujában ez az egyetlen tanács jelentette a tanár egész életét: — Már, kedves kolléga urak, én azt mondom, hogy az igazi tanár előre kalapot emel a főispánnak, az alispánnak, a főjegyzőnek, a tiszti főügyésznek, a polgármesternek, a rendőrfőkapitánynak. — Ezt az evangéliumot hetenként háromszor betűszerint ezzel a szavakkal kaptuk be. — Egyszer vékonyra szerényített hangon megkérdeztem: — tanár úr, kérem szépen, a segédjegyzőnek és a rendőrfogalmazónak is előre kell köszönnünk? — Az öreg rémült szemekkel tátozott ki a paralíziséből. Látszott, hogy olyan probléma örvénylett eléje, mely egész világát elnyelés-sel fenyegette. Percekig nem merte vállalni a válasz felelősségét. Végre az űzött vad lihegésével felelte: — Ezen még nem gondolkoztam. Én nem is tudom, hogyan lehet tőlem ilyeneket kérdezni. — Vajjon hány gutta ütötte volna meg az öreget, ha látta volna, hogy mint kamasz-tanár hogyan

csicsonkáztam neki a székelyudvarhelyi korzón az új főispán hasának?

A le-nem-mintázandóságok Minta-iskolája -- hangsúlyozom, hogy itt csak az akkori Minta-gimnáziumról van szó — az egészséges undorodás erős zuhanyát jelentette nekem. És ennek nyomán ezt a hasznot: felmozdította lelkiismeretem: hogy mélyebb átgondolásban nézzem át: milyen kötelességek előtt állok és hogyan kell megvalósítanom azokat.

Természetes: az, ahogy a magam személyét megvalósítottam a tanári hivatás keretében: nemcsak a tudatos gondolkodás, hanem énem ösztönös parancsainak is eredménye volt. Amint fennebb mondtam: igyekeztem, hogy ne egy tanárkivonatot lássanak bennem tanítványaim, aki mint hivatalos mindentudó és csalhatatlan legfőbb bölcsesség intézi a világ iskolába lógó részének dolgait. Hanem: egy végtelen adottságában, szabadságaiban, és megkötöttségeiben, erőiben és gyengeségeiben élő valóságos embert.

Mindenekelőtt: a tanári mindentudás babonás követelményét irtottam ki. Ha valamelyik gyermek olyant kérdezett, — és mit nem tud egy gyermek kérdezni! — amire nem tudtam határozott tartalmú feleletet adni, mosolyogva mondtam: — Bizony, fiókám, erre éppen úgy nem tudok felelni, mint te. De utána nézek s holnap kérdezd meg újra. Legalább én is tanulok. — Ha — igen ritkán — egy évszámiban, vagy más adatban tévedtem, a következő órán magam tértem rá: —

Fiúk, nem ez az igazi őszinte viszony a tanár és a tanuló között. A múlt órán ezt meg ezt tévesen mondtam. Közületek többen bizonyára észre is vették és nem figyelmeztettek rá. Akkor tiszteltek igazán, ha megéreztek, hogy ez nem jelent bántást számomra. Igen sokszor mesterségesen idéztem elő olyan eseteket, hogy amikor mezőgazdasági, mesterségbeli vagy olyan foglalkozási dolgokról volt szó, amiről valamelyik diák az otthoni tapasztalatok révén sokat tudott: a diák tanítsa tanárát. Ezt mindig nagy örömmel s bizonyos kedves büszkeséggel tették. És néha meglepő okos összefoglalásban adtak képet az élet-építés egy-egy teréről, amelyet, az én figyelmem ígézetén át, a többi gyermekek is mohón magukévá tettek.

Mindig, nyilvánvalóan igazságosságra törekedtem. De mindig érzékeltettem velük, hogy az ember, tanár vagy nem tanár: igen tökéletlen műszere az igazságnak. És mert a teljes bizalom és őszinteség levegőjét teremtettem meg köztem és tanítványaim közt, a félévi osztályozás után megtörtént, hogy egy vagy több tanítványom szó-lásra jelentkezett. — Na, mi nyomja a begyeteiket? — kérdeztem. — Tanár úr kérem, nagyon szeretnénk valamit mondani, de félünk, hogy meg tetszik haragudni, — felelték. — Fiacskáim, ha igaznak és fontosnak találjátok azt, amit mondani akartok, akkor el kell vállalatok a kockázatot is. Különben is, mi lesz, ha megharagszom? Legfennebb egy nyaklevest vagy más bün-

tetést kaptok. — Erre nehezen előállottak: — Tanár úr, kérem, a szegény Balog még nálunk is jobban tudja a franciát és ő a legszorgalmasabb. És mégis: mi kettőst kaptunk, ő pedig hármast. — Erre kimondtam a katonás parancsot: — Vigyázz! Fedezz! — Amint feszült rendben néztek rám, kezdtem:

— Fiúk, az osztályozásnak ugyebár négy jegye van. Bizonyos, hogy azok, akiknek jelest vagy elégtelent adtam, azok megérdemelték azt s ezen a téren nem lehet tévedés. De ti ötvennégyen vagytok. E számból tizenöt jeles vagy elégtelen. Marad harminckilenc. Gondoljátok, hogy előfordulhat az, hogy két gyermek teljesen egyformán tudjon egy tantárgyat?

— Nem, — felelték kórusban a gyermekek.

— Na, lássátok. És: ezt a harminckilenc fiút mégis csak két osztályozási jegybe kell becsoportosítanom. Mit gondoltok, el lehet ilyen körülmények között kerülni azt, hogy egy-két esteben ne tévedjen a tanár?

— Nem, felelték a gyermekek és szemük mondta, hogy látják a dolgot.

Elkacagtam magamat: — Balog koma, kárpótlásul a legközelebbi zsványosdiban te leszel a zsvány alvezér. Aztán fiúk, ne higyjétek azt, hogy olyan szörnyen fontos dolog, hogy valakit kettősre vagy hármásra osztályoznak. Az a fő, hogy mit tud, nem az, hogy milyen számot írnak a tudására. Majd látni fogjátok, hogy az életben milyen sokszor osztályozzák igazságtalanul az

embert. De csak a nyámnyám ember keseredik el az effélén. Ha valaki tudja, hogy becsületesen és hasznosan betölti azt a helyet, ahol áll, füttyül az osztályozásokra. Lássátok, Balognak hármasa volt s most mégis zsványalvezér lett és én vagyok a fővezére.

Egy ilyen jelenettel örökre elintéztem azt a sok érzékenykedő, sokszor betegen fájó tüneteket, melyek az osztályozásokat kísérni szokták. Az „igazságra“ vonatkozó esetekből egy másik, tipikusan jellemző, a következő volt. Mikor a székelyudvarhelyi Főreál hatodik osztályában átvettem a magyar és francia nyelv tanítását, az első órán a fiúk eddigi francia tudását próbáltam ki. Egy Metz Gyula nevű tanuló valami kómikus csacsiságot mondott s én szelíden kigúnyoltam. A fiú elzöldült, megrántotta széles vállát s mély, zsúfolt hangon, alig hallhatóra rekedve az indulattól lihegte: — Az ember nem tudhat mindent, más is csinál hibát. — Úgy tettem, mintha nem vettem volna észre. De azután minden órán volt valami baj vele. A fiú nyilvánvalóan valami megrögzött képzet hatása alatt volt. Ha egy hibát követett el feleletében, megnémult és azon az órán egy szót sem tudtam kivenni belőle. És valahogy mindig egy legyömösölt fergeteg hatását tette rám. A dolog annál különösebb volt, mert a legtöbb tárgyból s eddig a franciából is jeles tanuló volt. Félévkor hármast adam neki. Ettől kezdve végleg megnémult s halálra szánt komor arccal ült az óráimon. Egy márciusi napon aztán, amint a

táblára kellett felírnia valamit, egy mókás megjegyzésemre letette a krétát s vad daccal visszament helyére. Erre kikergettem az osztályból s kérésemre az igazgató még aznap délelőttre tanári gyűlést hívott össze. A gyűlésen aztán elmondtam az egész ügyet s kértem, hogy a fiút azonnal tanácsolják el az iskolából s tiltsák meg, hogy a felsőség jóváhagyásáig az előadásokra járjon. Indítványom egyhangúlag elfogadták. Solymossy Lajos igazgató, aki az átlagnak jóval fölötte álló tanár és nagyon emberi ember volt, a gyűlés után azt kérdezte tőlem: — Ne várjunk a jegyzőkönyv felterjesztésével vagy két napot? — Várjunk négy napot, — feleltem. Egymás szemébe néztünk és elmosolyodtunk.

Másnap már a fiú nem volt az osztályban. A fiúknak röviden szoltam az esetről. Az iskolában csak katonafegyelem lehet. Aki vét a tanárjának tartozó tisztelet ellen, annak nincs helye a tisztességes tanulók közt. A fiúk halálos csendben hallgattak — nagyon fájdalmas arccal.

Ebéd után két órakor csengettek a lakáson. Ajtót nyitok. Tizenkét hatodik osztályos jön be. Úgy lépnek, mintha tojásokat kerülnének ki s a fejüket valami nagyon új és fájdalmas valaminek érezhették, mert nem igen tudták elhelyezni különben eléggé megszokott nyakukon. A vezérük előadta, hogy valamit nagyon szeretnének elmondani nekem, ha nem haragudnék és volnék szíves meghallgatni őket.

Betessékeltem és leültettem a társaságot. Tréfásan szóltam: — Na, fiúk, ki azzal a bozontos összeesküvéssel. Szónokjuk körülbelül ezeket mondta:

— Az egész osztály nagyon szereti a Tanár urat és nagyon hálás. Mert amióta a Tanár úr tanít, egész más lélekkel tanuljuk a magyart és a franciát s mindnyájunknak ez a legkedvesebb két tantárgyunk. És, ne tessék haragudni, Metz Gyula a legjobb, legszorgalmasabb fiú az egész osztályban. Ő a legerősebb fiú, de erejét csak a gyengék védelmére használja. Mindenki szereti őt. És tessék elhinni, hogy ő szereti legjobban a Tanár urat és ő lelkesedik leginkább a Tanár úr tanításáért. Soha egyikünk sem tudja elfogni sem a magyarban, sem a franciában. De nagyon érzékeny; a legcsekélyebb érintésre elveszti a fejét és akkor egy szó sem tud kijönni belőle és nem tudja, mint csinál. Tessék elhinni, igazán nem akart tiszteletlen lenni a Tanár úr iránt, de nagyon fájt neki, hogy éppen annak a tanárnak nem tudja megmutatni, hogy mit tud, akit legjobban szeret és akinek legtöbbet tanul. Azonkívül szegény beteg özvegy csizmadiáné az anyja. Ő dolgozik otthon mindent s néha éjszakákon cipőket foldoz a halott apja helyett, hogy egy pár krajcárt szerezzen az anyjának. Néha hajnalig dolgozik és tanul. Most irtózatos helyzetben van és a halálra gondol. Nagyon kérjük a Tanár urat, irgalmazzon néki. Olyan jó fiú szegény.

Rideg, zord arccal hallgattam a beszédet, melynek hangjában úgy zengett a fiatal lélek, mint Isten hívása az orgonában. Két percnyi csendet hagytam fagyni közénk. Tizenkét pár szem dermedt könnyörgéssel kapaszkodott az arcomba. Aztán szóltam:

— Nagyon köszönöm, fiúk, hogy eljöttek hozzám, és nagyon megtiszteltek velem. Amit tettek, olyan szép, hogy nem akarom dícsérettel kisebbiteni. Mondják meg Metznek, hogy holnap jöjjön az előadásokra. A többit elintézem én. De bízom magukban, hogy egyebet nem mondanak neki, sem biztatót, sem ellenkezőjét. Legyenek mindig ilyen jó fiúk.

Másnap reggel tíz órakor francia órámban volt a hatodik osztályban. Az igazgatóval már elintéztem mindent, a jegyzőkönyvet megsemmisítjük, a dolog elintézését rám bízák. Az igazgató végtelenül örvendett ennek a megoldásnak.

Mikor beléptem az osztályba, a lelkem könnyökével éreztem, hogy nagy várakozás feszül az egész osztályon. Úgy tettem, mintha semmi sem történt volna. Először, szokásom szerint, tekintetembe vettem az egész osztályt, minden arcot. Hogy elég egyenesen állnak, hibátlanul fedeznek. Egy hátsó padban ülőnek odaszóltam, hogy ne használjon olyan ordítóan szagos szappant. Egy másiktól megkérdeztem, hogy meggyógyult a kedvenc cinegéje. Leültettem őket. Az osztálykönyvbe nagy nyugodtan bírtam a hiányzókat és a tananyagot. Aztán kiosztottam mindeniknek a

heti francia nevét. Ez azt jelentette, hogy mindenik fiú kapott valamelyik szócsoportból egy francia nevet. Például: le menuisier — az asztalos, le maçon — a földműves stb., és az volt az ügyes fiú, aki leghamarabb tudta francia néven szólítani minden osztálytársát. Mikor az utolsó fiú is megkapta nevét, zordra ridegült az arcom s kicsattant belőlem a vezénylet:

— Felállani! Egyenesen állj! Fedezz! — A súlyos csendben komoran mondtam:

— Metz Gyula, jöjjön ki.

A sápadt gyermek úgy jött ki, mintha a verpadra volna elszánva. — Vigyázz! — vezényeltem.

Aztán szóltam:

— Metz Gyula, maga vétett a tanárt megillető tisztelet ellen s ezért súlyos büntetés jár ki. Lehet, hogy néha akár részemről, akár más tanár úr részéről apróbb igazságtalanság éri egyik-másik tanulót. De gondolják meg, hogy ilyen diribdarab igazságtalanságban néha szülőiktől is részesülnek, akiknek legfennebb öt, hat gyermeke van s akiknek szeretetéről bizonyára nem kételkednek. Mármint: a tanár nem öt-hat, hanem száz-százötven! gyerekkel bajoskodik. Aztán: a tanár is épp úgy ember, mint a szüleik, tele sok gondnal. Néha betegség, vagy valami nagy bánat vagy sürgős feladat veszi igénybe lelkét. Lehetetlen tehát, hogy a tanár is ne tévedjen néha. De egy bizonyos, hogy ezt sohasem rossz szándékból, vagy gyűlöletből teszi. Az igazi jószívű fiú épp

oly jó lélekkel túri el tanárja ilyen apró tévedését, mint a szüleitől esetleg érdemtelenül kapott nyaklevest.

Viszont én is hibát követtem el. Nem voltam elég figyelemmel a maga lelkére, munkájára, otthoni viszonyaira. Ez nagy mulasztás volt. Társai voltak szívesek eljönni hozzám és elmondták, hogy maga milyen szorgalmas, jó fiú, jószívű pajtás és igyekszik segíteni az édesanyján. Mindketten tévedtünk. Ezért minden büntetését elengedem. Maga pedig azzal fizessen vissza, hogy bízik a jóakaratomban és örömmel fog tanulni nekem. Bocsásson meg, hogy fájdalmat okoztam magának.

Kezet nyujtottam. Ő reszketve nyujtotta felém kezét és sohasem láttam úgy sírni némán valakit, mint akkor ezt a fiút. A szemeiből diónyi könnyek potyogtak, de ajkait irtózatossá erővel összeszorította, hogy egy zokogás-csücsök ki ne szakadjon köztük. Akkor odaszóltam az osztályhoz:

— Fiúk, délután nagy zsványosdi a Szarkakőn!

Láttatok-e már szárnyas szemeket? Mert szárnyai voltak a fiúk szemeinek, minden fiúénak. Kis boldog pacsirták: megvidámult repüléssel repültek felém, hogy megmondják Isten legszebb üzenetét: az emberségében, jóságában, szeretetében megelégtelt emberi szívet.

(Folytatása a következő Füzetben.)

MAI JEGYZETEK.

1. *Ludas Mátyás panaszai.*

Az októberi szám kibocsátásakor a mult évi kétszázhetven előfizető közül kétszázötvenöt még nem újíttotta meg előfizetését. Erre aztán mi sem követtük az eddigi évek szokását és csak azoknak küldtük meg a füzeteket, akik már előfizettek.

Sokszor beszéltem arról, hogy az ilyen jelzők: pazar, jószívű, fősvény stb. milyen felületes általánosítások. Mert a legpazarabb ember is fősvény valamilyen irányban, a legjobbszívű is rideg valamilyen téren és megfordítva. Így pld. Attila nemes középeurópai unokái elég sok irányban tudnak jószívűek és pazarok lenni, de a szellemi munkával szemben rögtön zord szakállt ereszt a szívük. És ha megvesz *kedvezményes* áron egy könyvet, pláne el is olvassa, plánissime tetszik is neki, azt hiszi, hogy kupán-maecénásozta az író a végítélet utáni ezer évig. Ennek a gyönyörű *sed avenam non*-nak példáit már hat éve méla örömmel figyelgetem. Az istennek sem fizetne elő a hatodik évben sem az első füzet megjelenése előtt, mert: hátha nem fog a füzet megjelenni és a beküldött tíz pengővel az egész József-körút, nem említve a nyolcadik kerületet, kiszökik Dél-amerikába. Aztán: mert két vagy három éven át

könnyelmű nagylelkűségből évi tizenkét füzetet adtam, generózus pontossággal, most így küldi ösztövért tíz pengőjét: előfizetek *tizenkét füzetre*. Kutyamazsola, barátocskám. Előfizetsz *egy évre* és ha csak nyolc füzetet kapnál (de tízet okvetlen kapsz), akkor is túl vagy ajándékozva. Először: mert a csomagolás, bélyegezés és az, hogy a kereskedéseket megelőzve, azonnal helyedbe viszik a füzetet, bőséges ellenérték. Azután: a nagy pocakos tíz pengőd legtöbbször még a nyomdai költséget sem fedezi. Az írói, az adminisztrációs és szolgai munkát pedig még eddig hat éven át egyetlen füzet sem fizette meg.

De a legalagyásabb jelenségek azok, mikor rendes és jó jövedelmű urak vagy egyesületek azzal az édes kéréssel tapogatóznak az előfizetés irányában, hogy a *legnagyobb engedményt* kérik és bágyadt nagylelkűséggel intenek az ötvenpercentes engedményre. Hát: egy egyesületben legalább *tíz* tag van. És már ennyi taggal egy tagra évi egy pengő, egyhónapra: $\frac{1}{12} =$ egytizenkettő pengő, vagyis: nyolc és egyharmad fillér esik. Ha valaki nem törődik a füzetekkel, nincs jogunk ezt rossz néven venni tőle. De ha valaki *akarja* olvasni azokat és van ábrázatja, hogy e havi nyolc fillérből is le akarjon alkudni valamit: az igazán elmehet önkéntes szemétdombnak valamelyik ószeres udvarára. — De az ifjúság, a nemzet jövője! — sikoltja valaki. Hát: megette a fene azt a nemzetjövőjét, amelyik a szellemi munkán és a szellemi alkotókon akar potyázni. Nem is emlí-

tem, hogy a legtöbb egyesületben ötven, száz, százötven vagy több tag van s így az efféle alkudozás annál cégéresebb. A magyar ifjúságnak meg kell jegyeznie, hogy amiért a gólya harminc vagy negyven évig habozott: elvállalja-é azt a felelősséget, hogy valakit a magyar földre pottyantson: a gólya-lelkiismeret e tisztelendő ténye nem jelent semmilyen jogot semmilyen potyára. — Természetesen: vannak egészen szép kivételek.

A következő január—februári füzet februárius elején jelenik meg.

A *Miért?* című regény folytatásával várunk kell. A regény az egész európai válság gyötrelmei között játszódik le és így olyan jelenetei és alakjai vannak, hogy közlését — saját nézetem szerint is — jobb későbbre halasztani.

A megnehezedett viszonyok miatt olyan nehézségekkel kell küzdenem a Füzetek kiadásánál, amilyeneket megjelenésük első másfél évében kellett leküzdenem. Majd csak elbánok ezekkel is. E nehéz küzdelemben támogatást nem várok senkitől. De annyit mégis elvárhatok bárkitől: hogy ne undorítson.

2. Az egész látóhatár.

Most jelenik meg ezen a címen dr. Püsky Sándornál (Szerb-u.) tanulmányaim három hatalmas kötete kb. ezerkétszáz oldalon. A Füzetek első öt évfolyamában megjelent nagy tanulmá-

nyok kodifikálása ez. A tanulmányok egy nagy szerves egységet adnak össze. Erről az egységről a következő Füzetben.

TARTALOM:

Életeim	3
Lírai történet szemlélet	16
Lelkek az éjszakában	51
Hogyan tanítottam én?	85
Mai jegyzetek	104

Szabó Dezső Ujabb Művei

minden hónap elején jelennek meg. Egyes füzet ára: 1 pengő.

EDDIG MEGJELENT:

1. sz. A kötél legendája.
2. sz. Mosolygok.
3. sz. A magyar irodalom sajátos arca. Korunk nőproblémája. Az ellenforradalom természetrajza.
4. és 5. kettős sz. Karácsonyi levél. A Németség Útja. Debreceni tanulságok. Feltámadás Makucskán.
6. sz. Életeim: születéseim, halálaim, feltámadásaim. Az új honfoglalás felé: Népképviselő. A kis nemzetek sorsa. Mai jegyzetek.
7. sz. Március mérlegén: a Gömbös-kormány és az „Új Kor-szak“. Életeim.
8. sz. A húszévesekhez. A magyar nyelv védelme és a kisebbségek. Életeim. III. Búcsú Budagyöngyétől. Mai jegyzetek.
9. sz. Magyarország helye Európában: Kelet-Európa. A falu Budapest. Életeim. Mai jegyzetek.
10. sz. Nyílt levél Hóman Bálinthoz. A tragédia tragédiája. Az új magyar történetírás feladatai. Mit adott nekem a magyar kálvinizmus? Az idegen. Anyám. Noé utolsó bárkája. Életeim. Mai jegyzetek.
11. sz. Treuga Dei: A nemzeti egység fogalma, határai, feltételei. A Philadelphia ablakában. Az élet értelme. Életeim. Mai jegyzetek.
12. sz. Mussolini. A magyar középosztály megteremtése. A középiskoláról. Az egyke. Életeim. Mai jegyzetek.
13. sz. Kárhozott nemzedékek. Világtörténelem. A kettészakadt magyar irodalom. Zseni és örület. Mai jegyzetek.
14. sz. A mai magyar politikai horizont. Mai jegyzetek.
15. sz. Válasz egy katólikus fiatal leánynak. Életeim. Koppány. Egy délután a Luxembourg-kertben. A Baumgarten-curée. Udvari bálon. Isten és az idő. Mai jegyzetek.
16. sz. A magyar paraszt és a magyar kultúra. Öt találkozás. Életeim. Apotheózis. Mai jegyzetek.
17. sz. Mit izent Kossuth Lajos? Európa. Ének Budapesthez. Életeim. Szilágyi Márta. (Mutatvány egy készülő regényből.) Mai jegyzetek.
18. sz. A választójog reformja. Pro mansardo. Válasz gr. Tisza Istvánnak. Mai jegyzetek.

- 19—20. sz. Toborzó. Levél Máriához. Sugarak. Kultúrfölény és kultúrpolitika. Senki sem múlhatja ezt a vermet. Mirákulum a Barackos-úton. „Író.“ A családom. Az utolsó istentisztelet. Les Misérables. Mai jegyzetek.
21. sz. Az olimpiász tanulságai. Olimpiász a temetőben. Mai jegyzetek.
22. sz. Az új kereszteshadjárat. A magyarság megszervezése a dalban. Gömbös Gyula. Életeim. Az én karácsonyfáim. A jó lator. Mai jegyzetek.
- 23—24. sz. Patkó István halála. Haláltánc a kisebbségi kérdéssel. A cigánykirály halála. Ars poetica. A Gondviselés útjai. Az igazság. A kis Marco megváltása. A Zsuzsika mosolygása. Életeim. Mai jegyzetek.
25. sz. A szellemi együttműködés célja, tartalma, határai. Az álmóról. Életeim.
26. sz. Virrasztó Koppány.
27. sz. A magyar trón problémája és Ausztria. A jó temető. Ecce homo. A szélsőségek rendszere.
28. sz. Jubász Gyula. A magyar néphadseregről. Makkai Sándor regénye. Életeim. Mai jegyzetek.
29. sz. A magyar néphadseregről. (2.) A kiválasztás. Életeim. Mai jegyzetek.
30. sz. Halleluja! Az elítéltek. A magyar nyelv. Erdély és a kritika: 1. Sületlenség: Tamási Áron könyve. 2. Erdélyi szomorúság. Mai jegyzetek.
- 31—32. sz. Ede megevé ebédem! (Milyen Szekfű nyílt Schittenhelm Ede sírján?) Mai jegyzetek.
33. sz. A jóhiszemű kaoszhoz. Életeim. A magyar református öntudat mozgósítása.
- 34—35. sz. A képzőművészeti nevelés problémái és a magyar művészet. A magyar református öntudat mozgósítása. (2.) Életeim. Budapest környéke. Eötvös írói egyénisége. Mai jegyzetek.
36. sz. Nemzeti állam — politikai nemzet. A bírói tekintély lélektana. A magyar református öntudat mozgósítása. (3.) Életeim. Mai jegyzetek.
37. sz. A holnap nacionálizmusa.
38. sz. A magyar Miniszterelnökhöz. Az Anschluss. A magyar református öntudat mozgósítása. (4.) Válasz egy magyar munkásnak. Életeim.
39. sz. Az antijúdaizmus bírálata. Anatole France. A másik élet. A történelmi regényről. Mai jegyzetek.
- 40—41. sz. Achim András. A végzet ellen. (Hungarizmus és halál.) A magyar paraszt. Rokámból romántika. Mai jegyzetek.

42. sz. A végzet ellen. II. (Hungarizmus és halál.) — A munkásság. Búcsúzások. A vádlottak padjáról. Mai jegyzetek.
43. sz. Tántorgó lelkek. — Bodor Áronka felesleges. — Életem. — Mai jegyzetek.
- 44-45. sz. A magyar jövő alapproblémái. (I.) 1. Bevezetés. 2. Első fejezet: A szabadság és a tekintély problémája. 3. Második fejezet: A demokrácia problémája. 4. Harmadik fejezet: A nemzet egyetemének részvétele a demokratikus államélet építésében. 5. Negyedik fejezet: A gazdasági élet nemzeti szempontjai. 6. Ötödik fejezet: A kisebbségi kérdés.
46. sz. A magyar jövő alapproblémái. II. (A magyar művelődés politikájának főbb vonalai.) — A visszatért szökevény. — Mai jegyzetek.
- 47-48. sz. A magyar református öntudat mozgósítása. V. (A teológiai nevelés.) — A magyar jövő alapproblémái. III. (A magyar művelődés politikájának főbb vonalai.) — Halottak napja. — Ady síremléke. — Csírázik a jövő. — Gólem. — Este Avignonban. — Filozopter az irodalomban. — Mai jegyzetek.
- 49-50-51. sz. Életem. — Szabó Dezső. — Mai jegyzetek. — Miért? (Regény.)
- 52-53. sz. Számadó. — Mai jegyzetek. — Miért? (Regény.)
54. sz. Az olvasóhoz. — Utazás Erdélyben. — Életem. — Szellemi honvédelem. — Mai jegyzetek.

*

FÜZETENKÉNT 1.— P

ÉVI ELŐFIZETÉS 10.— P

KAPHATÓ: minden könyvkereskedésben. És: VIII., József-körút
31/a, III. 4.

ELŐFIZETÉS feladható a 40.060. számú csekkszámlára is.

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

